

EL MAQUIS AL SUD DE L'EBRE. TESTIMONIS DE LA GUERRILA RURAL CONTRA EL FRANQUISME, MEMÒRIA HISTÒRICA VIVA

Per FRANCESC ITARTE i VERICAT

INTRODUCCIÓ

El final de la Guerra Civil de 1936-39 no va significar el començament de la pau per a tots els espanyols. Com a resultat d'una victòria sense reconciliació, militants d'esquerra que no van poder o no van voler fugir es van fer guerrillers. Un focus de resistència i d'oposició important al règim franquista va ser, sens dubte, el format pels anomenats *maquis*. Durant la immediata postguerra i fins a l'any 1952, les serres del sud de Tarragona, Castelló, Terol, Conca i València –igual com succeí també en altres punts de l'Estat espanyol– foren escenari d'una guerra silenciada. En un primer moment, del 1939 al 1944, foren guerrillers o *resistents* que no havien volgut rendir les seues armes —alguns per por a les represàlies, altres per haver desertat de les unitats franquistes—, fugitius dels camps de concentració, de batallons disciplinaris, etc., els que hostilitzaven la rereguarda nacionalista. Aquests elements aïllats, deslligats de llurs organitzacions, les quals havien iniciat el camí de l'exili, emboscats a la muntanya on intentaven sobreviure, van començar a agrupar-se en petites partides, amb una clara voluntat de mantenir-se sobre el terreny, tot esperant un canvi que, en

El Guerrillero

ESTUDIANTES, OBREROS,
CAMPESES, SEGUID NUESTRO
EJEMPLO. VUESTRO PUESTO
ESTA EN LA GUERRILLA
¡POR LA LIBERTAD!
VIVA LA REPUBLICA

El Guerrillero va ser una publicació clandestina, editada per la guerrilla comunista i òrgan oficial de l'Agrupación Guerrillera de Levante.

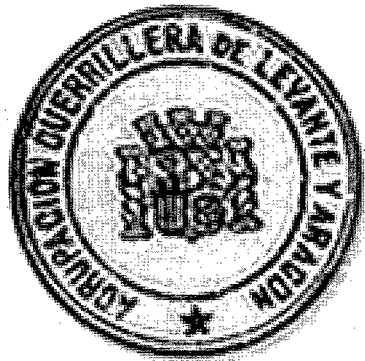
definitiva, mai no arribaria. En terminologia franquista, aquests primers guerrillers se'ls coneixia amb la denominació de *los huídos*.

Vas ser a partir de l'any 1944 quan algunes organitzacions antifranquistes (especialment llibertaris i comunistes espanyols, que primer havien fet la guerra d'Espanya, s'havien exiliat i que venien de participar activament en la lluita de la resistència antinazi a França, en un ambient d'eufòria política per haver fet fora de França els alemanys) van pensar en la possibilitat d'engegar una acció militar a gran escala contra el règim de Franco. L'objectiu primordial d'aquesta ofensiva armada seria no només combatre les forces franquistes, sinó sobretot connectar amb la població i crear un ambient d'àmplia hostilitat a la dictadura que forçés la intervenció militar dels aliats, tal com s'havia produït a Itàlia i a França mesos abans. Així, des de l'estiu del 1944 s'iniciaren les infiltracions per la frontera francesa de grups armats, organitzats i dependents de partits polítics a l'exili, uns amb intenció d'establir-se a determinades zones catalanes i d'altres que pretenien arribar a diferents indrets de l'Estat espanyol per tal de crear nuclis guerrillers. Durant aquells anys quaranta, les nostres comarques, com altres zones de l'Espanya rural, van ser escenari d'una guerra soterrada que continuava i reprenia la conflictivitat desencadenada el 1936 per la Guerra Civil. La guerrilla, també coneguda com *los maquis*, testimonia la voluntat d'un sector de la societat per continuar la batalla contra el franquisme més enllà de la derrota de 1939. Aquests guerrillers i guerrilleres foren durament perseguits per la Guàrdia Civil i en alguns casos per l'exèrcit, i van patir una repressió brutal i indiscriminada que va arribar fins i tot a la població civil.

Possiblement l'acció més espectacular dels maquis a Catalunya va ser la que va tenir lloc a l'octubre de 1944 quan, procedents de França, van entrar-ne uns 3.000 a la Vall d'Aran, a iniciativa del PCE. L'estratègia anava més enllà d'un atac, ja que es buscava que els antifranquistes de l'Estat espanyol s'afegissen a la batalla,

cosa que no es va produir. L'operació fracassà per errors de plantejament logístic, per manca de suport de la població i per un nombrós desplegament repressiu que incloïa reforços militars franquistes arribats a la comarca.

A la nostra zona, utilitzant les tàctiques de la lluita de guerrilles, homes i dones entestats a defendre la legalitat de la República sota les sigles de l'AGLA (Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó) fustigaren el règim franquista fent accions de sabotatge a les vies de comunicació —generalment línies ferroviàries—, a les centrals i les línies elèctriques o a d'altres punts d'interès estratègic; prenent pobles; realitzant feines propagandístiques i també accions armades contra la Guàrdia Civil, generalment, o contra persones afins al règim feixista (Duch, pàg. 253-255). Arribà un moment en què cada cop es mostrava més eficaç l'actuació de la Guàrdia Civil en la lluita contra el maquis, sobretot gràcies a la creació de la contraguerrilla, unitats que es feien passar per maquis per tal de localitzar els sectors que donaven suport a l'acció d'aquests. Per una altra banda, el règim creà de nou, a l'octubre de 1945, el sometent armat a les poblacions de menys de deu mil habitants com a cos armat auxiliar de la Guàrdia Civil. També cal dir que als pobles no es prestava un ajut actiu

Segell oficial utilitzat per l'AGLA.

a la guerrilla. La gent tenia molta por. La repressió de Franco havia estat duríssima i la memòria de la Guerra Civil estava encara molt recent. Debilitada la guerrilla en el seu costat més vulnerable (enllaços i punts de suport), obligada a actuar en terrenys poc favorables i en difícils condicions logístiques, silenciades les seues operacions pels mitjans de comunicació, excepte les accions més destructives, presentats els guerrillers com a simples bandits i amagant la seua intencionalitat política, el maquis va acabar retirant-se a França.

Sense voler entrar en discussions sobre la denominació més correcta que cal utilitzar, ens hem inclinat per la de *maquis* que, si bé no deixa de ser un gal·licisme, és la denominació més popular i emprada a les nostres comarques, enfront d'altres termes com ara el substantiu *guerrillers* (utilitzat per altres autors, en altres èpoques històriques i en altres països) i descartant el epítets de *bandolers* i *atracadors*, que tant

agradaven als historiadors del règim. Podem constatar que, al llarg de la nostra recerca, totes les persones entrevistades de la comarca han utilitzat aquest terme de *maquis*, l'origen del qual veiem en el fet que la gran majoria dels homes i dones que operaren a la nostra zona provenien de la resistència francesa contra el feixisme, i eren anomenats així al país veí.

Encara avui dia, hi ha persones i paisatges que guarden la memòria d'aquells successos. El nostre propòsit amb el present estudi és senzillament aportar algunes notícies a través de la utilització de les fonts orals, per tal de rescatar del silenci la memòria d'aquells *anys dels maquis*, i intentar en certa manera la reconstrucció històrica d'aquest període, que va donar lloc a un dels fenòmens més destacats i menys coneguts de la nostra història recent.

ACTIVITAT DE L'AGLA A LES NOSTRES COMARQUES

L'Agrupació Guerrillera de Llevant (AGL) en un principi estava estructurada en tres sectors. Més endavant passarien a ser quatre a causa precisament de la intensa activitat que es va portar a la nostra zona. El 5è Sector comprenia Conca, part de València i de Guadalajara; l'11è, la resta de València i Terol, i el 17è, el Baix Aragó, Castelló i les comarques del sud de Tarragona. Cada sector estava format per brigades, batallons i companyies i existia una vertadera jerarquia militar. El primer comandant de l'AGL, designat pel PCE –ànima mater de la lluita guerrillera– fou Vicente Galarza, *Andrés*, natural de Bunyol, que seria afusellat al juliol de 1947. Manuel Torres, *Rodolfo*, fou nomenat cap del 5è Sector; Florián Garcia Blasco, *Grande*, de l'11è, i Francisco Corredor, *Pepito el Gafas*, del 17è. Encara que això era a la teoria. A la guerrilla els esdeveniments passaven molt de pressa, i el gener de 1947, després de la mort de Rodolfo, el 5è Sector es va

Reconquista de España

Prologo de la Junta Suprema de Unión Nacional

Año IV Octubre 1944 Núm.38

Editorial

FUERZA DE ARMAS

En previsión del próximo fin de la guerra en Europa por el definitivo aplastamiento del nazismo, lanzó el 12 de septiembre la Junta Suprema de Unión Nacional un vibrante llamamiento a todos los españoles. Nuestro pueblo, ahogado y martirizado por Franco y la Falange, agentes de Hitler, no pueda permanecer pasivo ante un acontecimiento que va a cambiar la faz del mundo; tiene que alzarse también al lado de los países democráticos, contribuyendo a la victoria común con su lucha enarbolada contra el monstruo nazi-falangista. Y preparar desde hoy ese alzamiento "para que las salvas triunfales que canten la liberación de Europa sean nuncio de históricas jornadas en España".

Delante de nosotros, españoles, se abre un horizonte de gloria. Todos unidos, sin distinción de creencias, ideologías y derechos, vamos a reconquistar España, vamos a rechazar de nuestra santa Patria un país honrado y libre, limpiándolo de traidores falangistas, devolviéndole su independencia nacional.

Por lo hemos de persuadirnos de una cosa: de que la lejanía o acercamiento de esta meta depende exclusivamente de nosotros. Nuestra fuerza se temple, se organiza y se acrecienta en la batalla misma. Un ejército no formado es un ejército inoperante. Si a partir de hoy nos ponemos al servicio con ataques sucesivos, si no le damos un minuto de tregua, nuestra capacidad combativa se irá des-

Una altra publicació clandestina era la que editava la Junta de Unión Nacional, i que duia per nom *Reconquista de España*.

Francisco Corredor Serrano, *Pepito el Gafas*, responsable del 17è Sector i membre de l'Estat Major de l'AGLA.

adherir a l'11è, mentre que l'agrupació es passava a denominar ara AGLA (Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó). Hi havia un permanent transvasament de guerrillers entre diferents sectors i dintre d'un mateix sector, i també els caps canviaven contínuament. Per una altra banda, per poder controlar millor el gran nombre d'activistes i dirigir-los més eficientment en la seua lluita, el Sector 17è, el que englobava les nostres comarques, se subdividí en dos i es creà el 23è Sector, que actuava als límits de les províncies de Saragossa, Tarragona, Castelló i Terol (LLAURADÓ, pàg. 52). Aquest 23è Sector va estar comandat per Jesús Caellas Aymerich, de nom de guerra *Carlos* o *Catalán*, fins als finals de 1949, en què s'exilià a França (ROMEUF ALFARO, p. 177). Possiblement el membre d'aquest

grup més conegut i llegendari fou Teresa Pla Meseguer, *la Pastora*. Formaren part d'aquestes partides que actuaren per les nostres comarques, en diferents èpoques: Francisco Serrano Iranzo, *Francisco* o *el Rubio* –que arribà a ser secretari d'organització del 23è Sector–; Ventura Álvarez Lombarderos, *Ventura*; Eduardo Hernández Ruiz, *Tío Pito*; José Llinares Beltrán, *València*; Joan Baptista Fabregat Matamoros, *Cocones*, conegut al seu poble natal, Alcanar, per *Caradesena*; Miguel Escobar Aguilar (veí d'Atzeneta); Juan Francisco Molina López, *Cristino*; Julio Martín Buj, *Luis*; Francisco Morancho Moya, *Morancho*; Manuel Sánchez Lamos, *Manuel*; Oliver Herrero Garcia, *Alberto*; José González Lòpez, *Rubén*; un tal Benjamí Adell, *Benjamín*, que era natural de la Sènia; Quinto (fill del també maqui Florencio Guillén, *Pinxol*, cap de partida a Gúdar (adoptà el nom de Quinto perquè precisament es va fer guerriller quan l'anaven a allistar per fer la mili); Luciano Mamilo Muñoz, *Deseado*; Lucas i Constantino, aquests darrers sense identificar, i un llarg etcètera de guerrillers. Tenien les seues bases a la serra del Turmell, el Boveral i la serra de Sant Cristòfor. Es tenen notícies de les seues actuacions en el triangle compost per Benassal, en ple Maestrat, Ulldecona, i Beseit (LLAURADÓ, pàg. 52).

D'entre les actuacions i fets succeïts a les nostres comarques, els més destacats i que hem pogut recopilar foren:

El 26 de novembre de 1945, una partida formada pel Rabós i el Petrol, fill d'Aiguaviva, donen mort al tinent d'alcalde i cap local de Falange de Dos Torres de Mercader. Ells mateixos són també els autors, el 25 de maig de 1945, de la mort del caporal de la Guàrdia Civil Narciso Contel Monleón, al terme municipal de Castellote.

El dia 23 d'abril de 1946, al terme municipal de Morella són abatuts a trets dos dels

membres de la partida de José Borrás, *el Cincorrà*, possiblement de la 135 Brigada, Máximo Gil Tena, de 30 anys, i Antonio Martínez Ríos, de 27 anys (GABARDA, pàg. 423).

El dia 26 d'agost de 1946, dos grups de guerrillers, formats per sis i deu homes armats, apareixen simultàniament a les centrals hidroelèctriques La Fonseca i El Maestrazgo, a Ladruñán, on, després de lliurar a l'encarregat dos escrits propagandístics, les fan volar pels aires. Posteriorment, al tornar-les a posar en funcionament, s'hi va establir un control permanent, amb dotacions de la Guàrdia Civil.

Una de les accions que més ressonància va tenir per la comarca va ser l'atracament a la corresponsalia del Banc Espanyol de Crèdit a la Sénia, on van aconseguir un botí de 30.000 pessetes de l'època, fet que va succeir el dia 26 de març de 1947 i que tingué com a trista conseqüència la mort del veí d'aquella localitat anomenat Alberto Ortí Artola, *l'Antenero*, que passava en aquells moments per la plaça Major i era completament aliè als fets. De fet aquesta acció de l'atracament als bancs de la Sénia va començar dos dies abans, quan els maquis van entrar a Fredes, on van aconseguir diners, tabac i queviures. A conseqüència d'aquest fet tots els destacaments de la Guàrdia Civil de la zona van desplaçar-se a la zona muntanyosa a buscar-los. Amb aquest desplegament de forces cap a Fredes van quedar desprotegits els pobles del pla. A la Sénia, els maquis, la tarda del 26 de març de 1947, distribuïts en diferents grups van intentar atracar els tres bancs que hi havia al poble, però només ho van aconseguir a una sucursal del Banesto que hi havia a la plaça Major. Com que al sortir al carrer el senyor Alberto Ortí Artola, *l'Antenero*, cridava dient que els maquis havien pres el poble i que no hi havia Guàrdia Civil que els

defensés, els maquis van disparar contra ell i el van ferir de gravetat. Va ser traslladat a Tortosa aquella mateixa nit i allà ja va morir.

El 30 d'abril de 1947, quinze maquis van desarmar deu dels onze sometents de Ladruñán. Per aconseguir-ho els anaven esperant a l'entrada de la població a mesura que venien de les finques agrícoles.

Un altre fet que va revestir gran importància fou la mort del caporal de la Guàrdia Civil i del metge del Mas de les Mates, el 17 de juny de 1947. En aquesta ocasió, els maquis van disposar una bomba davall del cadàver d'un masover de Mont-roig, que va esclatar quan el metge i el caporal el van anar a aixecar.

Una mostra de la intensa activitat i concentració de forces de l'ordre públic que es va produir a la comarca per tal de reprimir la forta activitat del maquis la trobem en les obres de paleta que es van haver de fer, al voltant del mes de juny de 1947, a càrrec de l'Ajuntament d'Ulldecona, a l'anomenat *Placer* de Garrofi, per tal d'"habilitarlo como alojamiento de las patrullas de Caballería que prestan vigilancia en este término". L'Ajuntament d'Ulldecona també va abonar una factura per uns allotjaments a l'hostal del Mercat per "comida suministrada a diez individuos de tropa de caballería para quedar destacados en la misma, mas otra al capitán de la fuerza de esta destacada en esta población" (FERRÉ, 2002, pàg. 283).

El 17 de juliol de 1947 van esclatar alguns petards als termes municipals de Santa Bàrbara, Freginals i Ulldecona, i un a la Galera. En els llocs de les explosions es van deixar fullets pamfletaris de l'AGL. Per la data assenyalada en què es van produir aquests fets, vespre del 18 de juliol, suposem que es volia aigualir una festa tan simbòlica per als representants del règim a la comarca (FERRÉ, pàg. 326, i FERRERÓ, pàg. 211).

El dia 31 de juliol de 1947, una partida del 17è Sector de l'AGLA caigué a la masia del Racó, al terme d'Atzeneta. Aquell dia foren abatuts en aquella masia per la Guàrdia Civil tres maquis: dos no van poder ser identificats i el tercer era Miguel Escobar Aguilar, de 28 anys. En la partida de defunció d'aquest darrer es fa constar que era veí d'Atzeneta i la circumstància agreujant que estava desterrat del seu poble per la justícia militar (GABARDA, pàg. 426).

Tornem a trobar un altre maquis mort a mans de la Guardia Civil, aquesta vegada el 9 d'octubre de 1947, a Benassal. Es tractava d'Ernesto Beltrán Tena, de 44 anys (GABARDA, pàg. 424).

Una vertadera matança és la que va succeir a Benicarló el 21 de novembre de 1947, quan s'aplicà la Llei de fugues, segons apareix en el suplement del núm. 132 de *Mundo Obrero*, París, 28 d'agost de 1948, informe "Asesinados por la "Ley de Fugas" y torturas de la G.C. Año 1947". Aquell dia van morir sis guerrillers. Els morts van ser Juan Prats Ferrando, de 51 anys; Vicent Tena Ortí, de 42 anys; Bautista Mestre Prats, de 51 anys, Juan Barreda Moliner, de 65 anys; Manuel Monfort Monfort, de 67 anys, i Salvador Aguilar Mestre, de 57 anys (GABARDA, pàg. 424- 426).

Víctima d'aquesta aplicació de la Llei de fugues va ser també el veí de la Sénia Josep Abella Vilalta, que va resultar mort a mans de la Guàrdia Civil. Sembla que simplement s'havia limitat a subministrar queviures, oli i blat als guerrillers a canvi de diners, potser només per a subsistir.

Molts de veïns de la zona, masovers i no masovers, van passar llargues temporades per la presó, com, per exemple, Rafel Martí, de la Sénia, que va passar 20 anys de presó només pel simple fet de ser enxampat com a col·laborador.

El dia 27 de novembre de 1947, el maquis va fer un sabotatge a la via fèrria de Barcelona a València, entre Ulldecona i

Alcanar, a la vora mateix del pont del riu Sénia, i dins del terme municipal de Vinaròs. El tren va descarrilar i alguns vagons del cap de tren van caure lateralment sobre un terraplè. No es va produir cap desgràcia personal (memòria oral Sr. Josep Masdéu). El trànsit ferroviari va estar interromput durant vint-i-dos hores i el sabotatge va ser atribuït a les forces de la 1a Companyia del 2n Batalló de l'AGLA (FERRÉ, pàg. 326).

El 17 de març de 1948 es repeteixen els sabotatges a la via fèrria. Aquesta vegada els llocs escollits van ser dos: entre Vinaròs i Benicarló i entre Alcalà de Xivert i Santa Magdalena. Es van atribuir a la partida del 23è Sector (FERRÉ, pàg. 326).

El dia 13 d'abril de 1948, és abatut a Morella el maqui Victoriano Prades Pitarch, de 36 anys (GABARDA, pàg. 424).

El dia 21 d'abril de 1948, els serveis d'informació policíacs, gràcies a la tortura a què van sotmetre l'enllaç Francisco Pera, van tenir coneixement que la partida del Deseado es trobava per la zona. Van saber que a la localitat de Torreblanca hi havia el maqui Nacido amagat a casa de la seua companya, la Cabrera. En anar a buscar-lo, Nacido va resultar ferit però encara va aconseguir escapar, però, en lloc d'anar a avisar els seus companys, va fugir cap a la població de Tírig. Mentrestant, la seua companya, també sota fortes tortures, va acabar indicant el lloc on es trobava la resta del grup. Al dia següent, el dia 22, va tenir lloc el fort enfrontament al mas de Cap i Corp, on van acudir un comandant, cinc guàrdies civils i dos policies. A l'encerclar la masia on estaven amagats Deseado i quatre homes més, aquests intentaren sortir disparant. Durant l'enfrontament van ser abatuts quatre dels membres del 23è Sector anomenats Francisco Morancho Moya, *Morancho*; Luciano Mamilo Muñoz, *Deseado*; Manuel Sánchez Lamos, *Manuel*, i Oliver Herrero Garcia, *Alberto* (GABARDA, pàg. 426). En el mateix enfrontament va morir el

Es diu que són maquis retratats en un campament a la Sénia o a la Jorquera.

El de l'esquerra seria Francisco *el Rubio*, el del centre seria Jesús Caellas, *el Catalán*, i el de la dreta seria la Pastora, ja convertit en Florencio. Nosaltres no ho podem corroborar.

Villar Raso parla d'aquesta fotografia a la pàgina 150 del seu llibre, on diu textualment: "Era el retrato fantástico de un hombre alto, que se reconocía con facilidad, junto al que Florencio aparecía con su ineffectivo mauser de siempre al lado de las metralletas checas de sus compañeros. Junto a él estaba El Rubio (...) A pesar de su tamaño, Francisco no era un hombre corriente. Parecía pequeño y mazizo (...)"

comandant de Morella José Hernández de los Ríos, cap del sector interprovincial de la Benemèrita. Aquest és possiblement un dels pocs casos de mort d'un oficial d'alta graduació en la lluita antiguerrillera. Sembla que quan els guerrillers van sortir disparant del seu amagatall, el comandant i un guerriller van arribar a entaular-hi una lluita cos a cos, i els dos van morir quan un altre maquis els va tirar una bomba de mà a sobre (SERRANO, pàg. 284). El guerriller Deseado, mort a l'enfrontament, era responsable de la redacció d'*El Guerrillero*, òrgan d'expressió de l'AGLA, "editado en las montañas de Levante", com constava a la capçalera (YUSTA, pàg. 141).

Per part de les forces de l'ordre, es van produir nombrosos actes violents que trobaven suport en les abusives lleis de

llavors: Ley de fugas, Ley de seguridad del Estado, Ley para la represión del bandidaje y terrorismo, Decreto de creación del somatén... Així, a la Sénia, fou abatut a trets per membres de la Guàrdia Civil un tal Fibla, que havia fet d'enllaç per als maquis de la zona i els feia algunes compres de queviures. Li fou aplicada la Llei de fugues; és a dir, feien creure a algú que ja se'n podia anar i quan era a una distància prudential rebia una descàrrega de trets per part de la força pública.

El 4 de maig de 1948 es descobreix el campament general del 23è Sector a la part més muntanyosa del terme de la Sénia. La Guàrdia Civil l'assalta el 24 de maig però ja el troben desocupat (FERRÉ, pàg. 326). En aquell assalt la Guàrdia Civil va poder-se fer amb documentació variada de l'AGLA,

entre la qual ressalten els estatuts de l'Agrupació, que reproduïm al final d'aquest treball com a annex núm. 1.

Un cap de partida molt carismàtic va ser Àngel Fuertes Vidoso, *Antonio, el maestro de Agüero*. Tòt i que la seua partida actuà per una zona molt ampla (Saragossa, Osca, València, Castelló...), també va fer algunes incursions per la zona del Maestrat. Precisament, "en el curso de una marcha y cuando descansaba con varios de sus hombres en la «Masía Guimerans» (término del Portell de Morella), fueron sorprendidos, y murieron todos en el tiroteo, el 26 de mayo de 1948" (PONS, pàg. 401; GABARDA, en canvi, no ho cita).

El 28 de juny de 1948, un maqui de nom desconegut és abatut a Xert (GABARDA, pàg. 424).

Tornem a trobar una altra matança múltipla a Morella. Aquesta vegada és el dia 5 de juliol de 1948. Cinc persones relacionades amb el maquis van morir aquell dia. Desconeixem més dades sobre els fets. Les víctimes mortals van ser José Joaquín Miralles Beltrán, de 41 anys; José Fabregat Juan, de 36 anys; Vicent Albalat Adell, de 48 anys; Manuel Beltrán Beltrán de 35 anys, i, finalment, Juan Beltrán Saborit, de 35 anys.

Un fort enfrontament amb la Guàrdia Civil fou el que tingueren al mas del Cabanil, al terme de la Pobla de Benifassà, i prop de Castell de Cabres, el dia 4 de febrer de 1949. Durant l'enfrontament moriren Ventura Álvarez Lombarderos, *Ventura*, i un maqui anomenat *Cristino*, de recent incorporació, mentre que Eduardo Hernández Ruiz, *el tío Pito*, va ser detingut. Aquest darrer seria afusellat a la presó de Paterna, als 44 anys, el 12 de novembre de 1952 (GABARDA, pàg. 427, i LLAURADÓ, pàg. 53. Llauradó situa la mort del maqui Julio Martín Buj, *Lucas*, en aquest enfrontament al mas del Cabanil, mentre que Gabarda situa la mort de Julio Martín Buj, *Luis*, el 25

de maig de 1950 a Llucena, el mateix dia i lloc en què va morir el València). El maqui confident Manolete, que vestit de guàrdia civil va anar a tocar a la porta del mas a l'inici de l'enfrontament, va ser mort en el lloc del mas del Cabanil al ser abatut pels trets dels seus companys guerrillers.

Una de les darreres actuacions del maquis, i potser la més espectacular a les nostres comarques, tot i que el maquis mai en va acceptar l'autoria, va ser el descarrilament del tren exprés Barcelona-Madrid, el dia 12 de febrer de 1949, al seu pas per un barranc d'uns 60 metres de profunditat situat entre les estacions de Móra la Nova i els Guiamets, que va provocar 40 morts i més de 100 ferits. Aguado atribueix l'acció a València i a Rubén, tots dos de la partida de la Pastora (AGUADO, pàg. 383, i LLAURADÓ, pàg. 53). El maquis mai en va assumir l'autoria. José Llinares Beltrán, *València*, va ser afusellat a Llucena el 25 de maig de 1950 juntament amb el seu company de partida Julio Martín Buj, *Luis*.

Morella torna a ser el lloc de la mort, el dia 16 de març de 1949, del jove maqui de 20 anys d'edat Saturnino Tena Escrich (GABARDA, pàg. 424).

Un dels membres del maquis que actuava per la zona era fill de la Galera. Va tornar de França i segons la versió popular baixava a la localitat montsianenca cada nit per veure la seua dona (FERRERÓ, pàg. 197). Per una altra banda, el 25 de març de 1949 es va donar mort a un maqui al terme municipal de la Galera (FERRÉ, pàg. 326, i FERRERÓ, pàg. 213). Per informacions orals obtingudes, veïns d'aquella població posen en dubte que el mort fos veritablement un maqui. La versió popular creu que aquell home era en realitat un captaire passavolant, mal vestit i mal menjat, que va ser vist durant tot el dia pidolant pel poble. Un *gitano*, ens han arribat a dir. Va ser abatut per la Guàrdia Civil. El veïns del poble tenen molts dubtes sobre la seua veritable

Ruïnes del mas del Cabanil en l'actualitat (març de 2003). El mas va ser totalment destruït i cremat per la Guàrdia Civil el 4 de febrer de 1949 en un fort enfrontament amb els maquis.

pertinença als guerrillers armats.

A la població de Castellote, el 26 de març de 1949, va ser mort el guarda jurat i membre del sometent local Juan Manuel Chillida.

El "crimen de Dos Torres de Mercader" va ser un doble assassinat comès l'1 d'agost de 1949. Aquest crim i l'anterior van ser atribuïts a Francisco Serrano Irazo i al seu pare Isidro Serrano. A causa d'aquestes morts van ser detingudes cinc persones de Dos Torres, una de les quals una dona, que efectivament mantenia contactes amb els Serrano, consistents sobretot en el subministrament de queviures. El 7 d'octubre d'aquell mateix any, aquestes cinc persones sospitoses són mortes en aplicació de la Llei de fugues, quan intentaven fugir (YUSTA, pàg. 96).

El 24 d'agost de 1949, a Morella, mor el guerriller Enrique Gullo Fibla, de 35 anys (GABARDA, pàg. 424).

Un guàrdia civil és abatut a trets pels maquis a Rossell (Castelló), el 9 d'octubre de 1949, mentre estava de portes a la caserna de la població. Es tractava del caporal Vinuesa.

En ple cor de la serra, a Santa Cruz de Moya, el 7 de novembre de 1949 va caure l'Estat Major de l'Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó en una sanguinària emboscada, en la qual no va haver-hi guerrillers ferits ni presoners.

El 25 de maig de 1950 van ser morts per afusellament, al terme municipal de Llucena, els dos maquis, membres del 23è Sector de l'AGLA, que havien actuat molt de temps per les nostres comarques, José Llinares

Beltrán, València, i Julio Martin Buj, Luis.

Al Mas de Barberans la Guàrdia Civil anava a detenir un col·laborador fill d'aquell poble, a qui deien *el Pelut* de malnom. En notar la presència dels guàrdies va intentar fugir i en la fugida la Guàrdia Civil va disparar i va matar una xiqueta que hi havia per allí.

Uns mesos més tard i a la mateixa població de Lluçena, el 30 de desembre de 1950, morien afusellats els maquis membres del 23è Sector de l'AGLA Francisco Monforte Julián, *Joanet*, de 37 anys, i Mariano Montesinos Torres, *el Gafas* (no *Pepito del Gafas*), de 43 anys.

Un dels darrers informes de la Guàrdia Civil referents a Francisco Serrano i a Teresa Pla, *la Pastora*, els atribueixen l'autoria de l'intent de robatori que va tenir lloc al mas de Blasco, a uns 14 quilòmetres de Castellote, el 24 d'abril de 1954. Els masovers van ser intimidats a lliurar 10.000 pessetes, i com que no disposaven d'aquesta quantitat, van enviar el gendre al poble a buscar-la. Aquest, però, va avisar la Guàrdia civil de Las Planas, que va rodejar la masia. Teresa i Francisco van aconseguir fugir, però aquest darrer va matar el pastor del mas, que els tancava el pas (YUSTA, pàg. 98).

A les nostres comarques es van arribar a comptabilitzar fins a tres desembarcaments de maquis per via marítima i procedents de França (FERRÉ, pàg. 326). No deixa de ser curiós que no en fos detectat cap per les forces de la Guàrdia Civil. Destaca el que va portar a terme el guerriller manresà Josep Gros, *Antonio el Catalán* (Manresa, 1913), el qual entre 1947 i 1951 va arribar a fer un total de vint-i-set viatges a Catalunya entrant i traient gent. En un dels darrers viatges sortí de París el 24 d'agost de 1950 i desembarcà a les Cases d'Alcanar, entre Sant Carles de la Ràpita i Vinaròs, amb un comando de recuperació de guerrillers. Travessant el Montsià, la Galera, Santa

El guerriller manresà Josep Gros, *Antonio el Catalán*, al front d'un grup de guerrillers, desembarcà a les Cases d'Alcanar i travessant el Montsià s'endinsà cap a terres de Terol.

Bàrbara i Mas de Barberans, es va dirigir a terres de Terol. L'escamot es va dividir en dos a Anglesola del Cid, i el 6 de juny de 1951 Gros tornava a París havent portat a terme feliçment la seua darrera missió. Els seus enemics sembla que només van detectar aquest darrer desembarcament. Segons apunta l'autor Pons Prades, "Fou localitzat en les dues primeres jornades, la qual cosa no deixa de ser un pobre resultat si es té en compte que el comando es passejà per aquella zona durant prop de dos mesos, anant d'una serra a l'altra i fent entrevistes pertot arreu" (PONS, pàg. 309).

L'autor Pons Prades, que ja hem mencionat, descriu un d'aquests *transports*

guerrillers que va fer a les nostres comarques José Gros. No ens podem estar de transcriure el fragment íntegrament: "Este transporte que cruzó la provincia de Tarragona y la de Castellón, fue el que provocó la requisita, por parte de la partida «dels Monagrells», de 18 caballerías en el término de Zorita del Maestrazgo. Con ellas, tras recoger los fardos desembarcados en la playa de Casas de Alcanar, la caravana guerrillera, siempre utilizando caminos de ganado, se metió tierras adentro por entre la Sierra de Montsià y los Montes Blancos, para ir a salir cerca de Santa Bárbara. Después, bordeando el Mas de Barberans, penetraron en la provincia de Castellón por el valle de Montenegro (Mont Negrell), avistando Fredes a su izquierda. Cruzaron el Pinar de Pereroles y cerca del cruce de Torre Miró descargaron las caballerías y utilizaron, para el último tramo, un camión decomisado, en Fuentespaldas (Teruel). Con el cual, por pistas forestales, transportaron el cargamento hasta las mismas cuevas «dels Monagrells», sin el menor percance. Al día siguiente, tal y como habían prometido a sus respectivos dueños, 17 caballerías aparecieron atadas a varios árboles en el lugar llamado Estret de Portes. Tan sólo una no fue devuelta, por pertenecer a una alta jerarquía del régimen: la del «tio Ferré», alcalde de Palanques (Castellón)" (PONS, pàg. 310-311).

Seria a començaments de la dècada dels anys cinquanta quan la lluita guerrillera de llevant va entrar en un ambient de clara decadència motivat per una absència d'una línia ideològica i d'una tàctica coherent. Per una banda estaven les forces repressives, que cada cop eren més eficients i estaven més preparades per a combatre la guerrilla. Per una altra, s'aplicava per sistema la Llei de fugues contra els enllaços, cosa que va permetre a les autoritats franquistes colpejar amb força a la xarxa d'ajuts al maquis, que trontollava.

Tot això, juntament a una població que ja estava massa cansada, sotmesa a la violència que els venia de dues bandes, de la serra i de les forces de repressió, a uns ajustaments de comptes més personals que polítics, a les desercions, a maquis convertits en confidents, etc., va comportar que els temps d'esplendor del maquis passessen a pertànyer al passat.

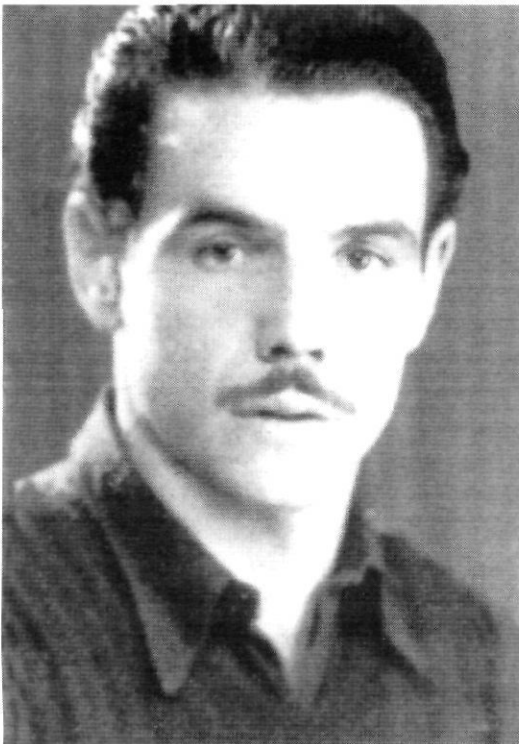
El Partit Comunista, des de França, va enviar el 1949 dos grups per tal d'examinar la situació i reforçar els quadres de comandament de l'AGLA. Un dels grups era el conduït per Josep Gros, *Antonio el Catalán*, i després per Joan Baptista Fabregat Matamoros, *Cocones*, (fill d'Alcanar, on era conegut com a *Caradesena*), grup integrat per José María, *El Rubio*, *Pablo*, *Saturnino* i *Aniceto*. Aquest grup va partir de França el març de 1949 i es va endinsar per la ruta de Catalunya, però, després d'alguns enfrontaments amb la Guàrdia Civil, van haver de desviar-se del seu itinerari i van arribar al campament de Cerro Moreno, a Santa Cruz de Moya, bastants mesos després, uns dies més tard de la mort dels dotze guerrillers. El segon grup enviat des de França estava comandat per Ibáñez. Es van trobar una guerrilla esclafada sobre el terreny, sense una direcció politicomilitar, en què l'únic que comptava era la lluita per la supervivència. Aquests darrers temps la situació dels guerrillers era veritablement dramàtica. "Malgrat aquest panorama tan crític, la retirada definitiva no es donarà fins a la primavera de 1951. I l'evacuació de l'AGL a França no es va realitzar fins a l'estiu de 1952", escriu Fernanda Romeu.

A partir de 1952, a la serra ja només quedaven alguns maquis aïllats, expropiadors socials més que guerrillers en sentit estricte, que deambulaven pels pobles de les comarques d'on eren naturals. Entre aquests *maquis autòctons* negats a sortir de la seua terra hi havia Francisco

Serrano Iranzo, *Francisco*, Teresa Pla Meseguer, *la Pastora*, i José Vicente Zafón, *Pepito de Mosqueruela*. Com més endavant veurem, Francisco fou abatut el 1954 i Teresa Pla, capturada a la Seu d'Urgell el 1964 (SERRANO, pàg. 321).

BIOGRAFIES DELS GUERRILLERS MÉS SIGNIFICATIUS A LES NOSTRES COMARQUES

Carlos (Jesús Caellas Aymerich, el Catalán). Era natural de Solsona (Lleida), on va nèixer l'1 de setembre de 1921. Amb només setze anys ja va ingressar al PSUC. Donada la seua joventut no va fer la guerra, així com tampoc el servei militar, del qual es va lliurar per pare sexagenari. La forta repressió franquista dels primers moments de la postguerra el va portar a complir una condemna d'un parell d'anys a la presó de Lleida. Els possibles motius de

Jesús Caellas Aymerich, *el Catalán* o *Carlos*, cap del 23 sector de l'AGLA
(Foto cedida per Cinta Solà Albert, vídua del guerriller)

l'empresonament van ser el seu temperament revolucionari, la seua afiliació al Partit Comunista i la revenja al no poder detenir un germanastre seu, més gran, Ramon Caellas Miró, afiliat al PSUC i força significat políticament, que s'havia exiliat i va morir a França i que durant la guerra europea fou membre dels GE (Guerrillers Espanyols) a Chaufailles (Saône-et-Loire, capital Mâcon).

En sortir de la presó franquista, Jesús va retornar a casa seua i treballava a Solsona a una serradora de fusta. Sembla que una nit de l'octubre de 1944, la Guàrdia Civil va fer una sèrie de detencions per la zona, possiblement de maquis i guerrillers que ajudaven a fer el pas de la frontera. Els guàrdies, que controlaven molt de prop Jesús des que havia sortit de la presó, van anar a casa a buscar-lo i no el van trobar. No era a casa perquè havia anat a casa d'una germana del seu pare, al mas de la Llosa, a ajudar en la matança del porc. La seua mare es va espantar molt, i quan va anar per avisar-lo li va dir que preferiria veure'l mort abans que detingut. Alguns dels detinguts aquella nit a Solsona, després d'estar retinguts unes hores, els deixaren anar sense que els passés res, però ell, amb la mateixa roba que duia posada al damunt, ja va fugir a la muntanya. Contactà amb els maquis i s'enrolà a la guerrilla. Precisament el títol 8è de l'ordre general de l'operació feia referència als ciutadans que oferissen garanties i que fossen voluntaris per a incorporar-se a les seues formacions: eren dotats amb armes recuperades i enquadrats pels oficials a les unitats guerrilleres. Poc després passava a França.

Al voltant de 1945, Jesús, sota les directrius del PCE-PSUC, retorna a Espanya i inicia la seua activitat guerrillera a la zona controlada per l'AGLA, i arriba a ser-ne un dels més actius membres. Amb el seu primer nom de guerra (*Carlos*) va actuar per la província de Terol, i amb el segon (*el Català*)

va ser conegut per les de València, Castelló i sud de Tarragona. El Català, durant els anys 1945-1949 va comandar pel Maestrat la partida anomenada *dels Monagrells*. Es parlava molt freqüentment del Català com d'algú molt difícil de caçar i que va donar molta guerra. La seua partida va anar també per terres de Conca (part oriental de la província), on va col·laborar amb la del Manco de la Pesquera.

Va abandonar la seua activitat guerrillera i va creuar definitivament la frontera, cridat per l'organització comunista a França, els últims dies del mes de desembre de 1949, segons la versió que ens ha donat la seua esposa. Per una altra banda, en canvi, Serrano, citant Yusta i Romeu Alfaro, diu que va ser una deserció i la situa a finals de 1949 (SERRANO, pàg. 304). Una darrera versió, aquesta vegada de Pons Prades, diu que Jesús marxà acompanyat de Germán Amorrotu Martínez, de nom de guerra *Germán i Larrañaga*, —cap de la partida Manso, que actuà per les serres de Gúdar, la Tarayuela (Terol) i el Penyagolosa (Castelló) (PONS, pàg. 147)—, quan es canvià la tàctica d'oposició al règim per la lluita pacífica i s'evacuà l'Agrupació Guerrillera de Llevant (AGL), on havia compartit les penes i els treballs d'aquella resistència agònica amb els catalans Joaquim Bernat Agustí, Joan Moreno Valldosera, *Noi* —de Badalona, mort en combat el 1947 als 33 anys—, o Eduard Puig Miñans, enterrat el 18 de febrer de 1948 al cementeri de Terol (SÁNCHEZ, pàg. 228). En canvi la seua esposa ens ha donat la versió que més endavant llegireu, en què ella mateixa ens explicarà les peripècies i vicissituds que en el seu intent de passar a França per aquells Pirineus completament nevats, aquell mes de desembre de 1949, va patir *el Català* acompanyat de la que es convertiria en la seua esposa, la Cinta Solà Albert, amb qui engendraria quatre fills. Quan, després de la mort de Franco, estava preparant el seu

retorn a Espanya des de Chaufailles (Saône-et-Loire, capital Màcon), sobtadament, morí d'infart de miocardi, als 55 anys, el 29 de novembre de 1976.

Caellas, a Solsona, era conegut entre els seus coetanis com a *Jesús de la Francesa*. De jove havia estat porter del Solsona CF i també jugà de porter a França. Sabia molt de cantar, no s'havia vist involucrat en cap afer de sang durant la Guerra Civil i gaudia d'una peculiar popularitat entre el jovent pel seu caràcter extravertit. Un dels seus admiradors era el manyà Ramon Llumà, convergent històric i alcalde de Solsona des d'abril de 1979 (SÁNCHEZ, pàg. 228).

Afegirem que l'activitat del *Català* com a cap guerriller, responsable del 23è Sector de l'AGLA, no ha estat gaire estudiada encara, tot i la llarga trajectòria guerrillera que va portar a terme per les nostres comarques. L'hermetisme dels arxius oficials juntament amb la desconeixença del personatge—silenciat parcialment unes vegades i completament d'altres— són possiblement els motius pels quals es coneix tan poc sobre l'activitat guerrillera d'aquest cap de partida.

El Cincorrà (Josep Borràs, *Josepeta*)

Fill de Cincorres (el Maestrat), era el lloctinent d'Àngel Fuertes Vidosa i tenia com a ajudants *el Conill* de Cincorres i Josep Llinares, *València*, afusellat pel franquisme a Paterna l'any 1950. Van actuar des d'Andorra de Terol fins a Sant Carles de la Ràpita i des de Vall-de-roures fins a Linares de Mora, especialment a Xiva de Morella i Ortells. Les seues bases estaven situades al tossal d'Encanader (el Matarranya), la mola d'Ares (l'Alt Maestrat) i les serres de Montenegredo, Miranda i Montcaro, dels ports de Beseit, indret especialment apte per les moltes balnes i coves que hi ha, alberg idoni de maquis, i el

segle passat de trabucaires carlins (SÁNCHEZ, pàg. 230).

Sembla que el Cinctorrà, després d'haver actuat amb la partida d'Antonio, *el maestro de Agüero*, per l'Alt Aragó, va baixar cap al seu terreny a finals de 1944. Primerament la seua petita partida va estar composta per uns set o vuit homes, però al cap de poc temps ja té sota el seu comandament més de vint guerrillers, els quals divideix en tres grups: el primer, el més important, comandat per ell mateix, i els altres dos pels seus lloctinents, Oronal i el Conill de Cinctorres. El pràctic de la partida era el Sedassero, que durant molts anys s'havia dedicat a la venda ambulante de sedassos. Del mateix Maestrat eren Josep Ramià Ciprés, *Petrol*, mort pels seus el 1946, i Ferran Castell Bernuz, *Rabós*, mort a garrotades al barranc de la Moreneta, estacat en un noguer al riu Bergantes, fugitiu ambdós de la presó de Mas de les Mates el 1939, i també Josep Mir, *Cona*. Tots tres eren veïns d'Aiguaviva.

Les accions d'aquesta partida afectaren un gran nombre de pobles de les tres províncies limítrofes: Andorra, Alcorisa, Nogueruelas, Linares de Mora, Puertomingalvo, Beseit i Vall-de-roures (Terol); Ares del Maestrat, Xiva de Morella, Castell de Cabres i Pobla de Benifassà (Castelló); Sant Carles de la Ràpita, Ulldecona, Freginals, la Galera, la Sénia, i Santa Bàrbara (Tarragona).

El Cinctorrà possiblement siga dels últims caps guerrillers que abandonà la lluita armada a Espanya, i es va exiliar a França l'estiu de 1952 (PONS, pàg. 398).

Paco el Serrano (Francisco Serrano Iranzo, Francisco o el Rubio). Era natural de Villaluengo i vivia abans de fer-se guerriller a la masia de Val de la Bona, al terme municipal de Castellote (Terol). Juntament amb la seua companya, Teresa Pla Meseguer, *la Pastora*, va formar part d'aquell grup inicial comandat per Jesús

Caellas Aymerich, *lo Català*. Quan aquest darrer va retornar a França, va ser Paco el Serrano, també conegut per Francisco, qui va assumir el lloc de cap de la partida. Aquest grup també era conegut com a la "partida de la Pastora". Hi ha qui diu que, sovint, va compartir el comandament amb Teresa Pla, *la Pastora* (PONS, pàg. 149). Sembla que Francisco va ser el valedor perquè la Pastora entrés a formar part del grup (LLAURADÓ, pàg. 52).

Quan la Pastora va anar amb la guerrilla, possiblement el 1948—després d'escapar d'una forta ofensa que va patir de mans del tinent Mangas de la Guàrdia Civil de Morella (vegeu més avall la biografia de Teresa Pla, *la Pastora*)—, Francisco era un fora de la llei confirmat. Si al país haguéssim d'assenyalar mitja dotzena de partides d'autèntics incontrolats, una seria sens dubte la d'aquesta parella. La seua zona d'actuació anava des de Vall-de-roures i Beseit (Terol) fins al mar, a la desembocadura del riu Ebre, passant per la zona de Morella (Castelló). Les seues accions van tenir forta ressonància durant el període 1948-1950, i van quedar interrompudes per una prolongada permanència a Andorra, a on ella retornaria sola el 1956. S'ha dit que després la Pastora va reorganitzar la partida i que va passar a manar-la.

A la Venta de Borrull—a l'encreuament de les carreteres de Gandesa, Vall-de-roures i Alcanyís— es comenta que en un hostel d'arriars i caminants, una nit, van sopar tres guàrdies civils i mitja dotzena de guerrillers, entre ells la Pastora, que anaven caracteritzats de titellaires. Més tard, es tornaren a presentar, però aquesta vegada com a guerrillers, per a demanar al propietari de la posada la clau d'una caseta que posseïa en un forn de calç en plena serra. Sembla que aquesta caseta la van utilitzar durant bastant temps com a dipòsit de queviures i de refugi, sense que ni ell ni la seua esposa denunciessin mai el fet a la Guàrdia Civil.

Francisco Serrano va morir el 2 d'agost de 1954 en un intent de segrest pel qual exigia 200.000 pessetes, al xalet de la família tortosina Nomen, al terme municipal dels Reguers (Tarragona), molt prop de Roquetes, quan els propietaris del mas li van fer front. La seua companya fou capturada la primavera de 1960 i condemnada a mort el febrer de 1961. Es beneficià d'una commutació de pena (PONS, pàg. 149).

La Pastora (Teresa —Florencio— Pla Meseguer, Durruti o el terror del Caro)

Nascuda el 1917 al mas de la Pallissa, una casa de pastors de Vallibona, a prop de Morella. Possiblement siga el personatge més llegendari, contradictori i misteriós del maquis espanyol. Segons hem pogut recollir, va portar nom de dona perquè el dia que va nàixer el seu pare no tenia clar el sexe del nadó, per un problema físic o de malformació (en termes mèdics d'avui podria tractar-se de pseudohermafroditisme

Teresa Pla Meseguer, *la Pastora*, amb el característic llavi partit. Fotografia feta abans d'incorporar-se als maquis, ja que es va operar el llavi i es va convertir en Florencio quan ja s'havia afegit als guerrillers.

masculí). Van fer acudir a casa el secretari de l'Ajuntament de Vallibona, senyor Mestre, pare de José Emilio Mestre, actual farmacèutic de la Sénia, i aquell home tampoc no ho va veure clar. Sembla que finalment es van decidir per inscriure-la com a xiqueta, perquè així s'estalviaria de fer el servei militar. Una altra versió recollida diu que qui va decidir el seu sexe va ser el rector del poble.

Així, la Teresa va ser dona i va vestir com a dona, tot i que el timbre de la veu se li anà enfortint, la barba de la cara li anà creixent, la seua força, la corpulència i els seus gestos, que ella intentava dissimular, la delataven com a més masculina que femenina. Això va ser així fins que un dia la Guàrdia Civil de Morella, al mas de Cabanil, prop de Castell de Cabres, la va humiliar despullant-la per a examinar-la i saber així si era home o dona. Els causants de l'afront van ser, diuen, el *teniente* Mangas—de trist record per a la gent de la zona per les fortes tortures i la repressió que arribà a exercir—acompanyat de quatre homes més: dos guàrdies i dos membres del sometent armat (un d'Herbeset i l'altre de Torremiró), que venien d'incendiar el mas de Cabanil, on van trobar la mort dos maquis i un tercer va ser detingut. Al dia següent va ser quan van detenir el propietari de la masia incendiada, un ramader per al qual treballava Teresa. Fou llavors quan, per por a les represàlies, canvià les seues robes femenines, deixà de ser *Teresot*, com la coneixien per la comarca, i s'ajuntà amb els maquis. Així, doncs, per aquesta raó tan senzilla, veiem com una persona normal i corrent, com molts, forçada per les circumstàncies, sense cap ideologia política coneguda, s'afegeix a la guerrilla amb l'únic objectiu de venjar-se d'aquells mals guàrdies que l'havien humiliat.

El seu nom de guerra amb el maquis va ser Durruti encara que, a la zona, pel seu ofici, va ser més coneguda com a la Pasto-

Libre sobre la Pastora de Villar Raso que, tot i que té pretensions de ser una biografia d'ella, ha "contaminat" de tal manera la memòria col·lectiva de la zona, fins i tot la dels que la van arribar a conèixer, que ha convertit la Pastora en una llegenda negra, en què avui dia és gairebé impossible destriar el que és realitat, llegenda o novel·la.

ra. Va agregar-se a la partida que comandava el Catalán, en la qual actuaven de guerrillers Francisco *el Rubio*, Ventura, Constantino, el tio Pito, i el València. Sembla que va actuar uns vint mesos com a maqui, fins que els seus companys van passar a França i ell, ja convertit en Florencio, es va quedar a Andorra guardant ramats a dos masies i fent contraban de tabac i niló. Però, mentrestant, un reporter de *El Caso*, Enrique Rubio, havia confeccionat i divulgat aquesta llegenda negra, a instàncies d'una propaganda oficial que necessitava justificar molts expedients oberts. A Florencio, per la singularitat del seu sexe, li van atribuir tot allò que havien fet d'altres i li van posar preu al cap. Després d'una delació

per part d'un contrabandista que li devia diners, fou capturada el 5 de març de 1960 per la policia andorrana i entregada a les autoritats espanyoles. Seria acusada de les morts de vint-i-un guàrdies civils, set alcaldes i un ermità.

La Pastora va ser conduïda primer a la presó de dones i després, per un examen forense, a la dels homes, on va complir un total de disset anys a la presó, després que li havia estat commutada la pena de mort que se li havia imposat inicialment. Amnistiada el desembre de 1977, en sortir de la presó va anar a viure i tenia cura d'un petit hort en un xalet de Marines, on un funcionari de presons, Marino Vinuesa, li va donar aixopluc perquè no sabia on anar.

Darrerament, un regidor de l'Ajuntament del seu poble natal, Vallibona, ens ha fet arribar la notícia que l'estiu de l'any 2002, al voltant del mes de juny, Florencio, ja com a home, va desplaçar-se des d'un petit poble de la vora de Castelló, on ara resideix amb una neboda, al seu poble natal per tal de demanar un certificat de l'Ajuntament i poder tramitar una pensió o indemnització com a represaliat pel franquisme. Aquesta mateixa informació ens va apuntar que l'ara Florencio, que deu tenir vora els noranta anys, es va arribar a passejar pel poble, es va aturar a saludar i a parlar amb antics coneguts i va dinar a l'Hostal La Carbonera.

ELS TESTIMONIS

Per tal de rescatar de l'oblit els records i els protagonistes del maquis a les nostres comarques, ens hem inclinat no precisament a remenar arxius i biblioteques, sinó que ens hem decidit a entrevistar homes i dones que van viure de prop els fets per tal de transmetre'ls i evitar així que desapareguen de la memòria col·lectiva. Es tracta de la reconstrucció històrica d'aquest període a través de l'ús de les fonts orals, per tal de rescatar del silenci la memòria dels *anys dels maquis*.

Són tots aquests detalls (represàlies, obligacions no desitjades, revenges i forts compromisos...) els que la població civil ha guardat en la memòria col·lectiva en relació amb un fet històric general: el primer moviment de lluita organitzada contra el règim franquista. Encara existeix un coneixement superficial del que políticament va ser aquesta època. «Gent vinguda de França per acabar amb Franco», aquesta és la definició més generalitzada per a qualificar els maquis. Són els fets més concrets i les vivències pròpies, viscudes en la pròpia pell, el que recorden amb més claredat aquelles persones que indirectament (o directament) van patir aquella *guerra oculta*. Guerra,

perquè de fet va ser una continuació d'aquella guerra iniciada el 1936, i oculta, perquè el règim de Franco va intentar per tots els mitjans de minimitzar i d'amagar a la llum pública l'existència d'aquells guerrillers que ell presentava com a simples bandolers i bandits, amagant la seua condició de lluitadors per idees polítiques.

Tots els nostres entrevistats coincideixen a afirmar que els pobles i masos del sud de l'Ebre van viure la dècada dels 40 als 50 submergits en un ambient de terror, i ja no sols per la incidència econòmica que tot allò va suposar, sinó per la repercussió personal i social que va tenir en uns pobles que no desitjaven cap altra cosa que deixar enrere el record de la Guerra Civil.

A continuació passarem a sentir, de pròpia veu, uns testimonis que ens han semblat emocionants per la sinceritat de les seues vivències i a la vegada representatius de les parts implicades en els fets. Els testimonis que hem escollit perquè ens expliquen els seus trossos de vida reviuran per a nosaltres aquelles pàgines dramàtiques de la recent història d'Espanya i, més concretament, de la història de les nostres comarques. Unes veus ens arriben des de molt a la vora dels guerrillers, com ara la de Cinta Solà Albert. D'altres veus són les dels habitants dels masos, com ara les d'R. XX i la de Manuel Pla Mesegué, que van ser els que, sense voler-ho, van trobar-se entre els dos focs. Finalment, una altra veu és la d'I. XX, que ens aporta la visió que es tenia de tot això en els pobles de la zona més propers a la muntanya, com era per exemple la Sénia. Hem intentat, de moment de manera infructuosa, aconseguir la visió de la part de la Guàrdia Civil. Tot i que hem contactat amb alguns dels guàrdies que van actuar a la zona i que avui estan jubilats, de moment cap d'ells ha accedit a donar-nos la seua opinió i explicar-nos les seues experiències. Confiam que, si algun d'ells s'anima, ens

ho farà saber i possiblement podrem ampliar aquest treball en un proper número de *Rails* aportant nous testimonis —alguns d'aquests nous testimonis ja els tenim preparats, com és per exemple el de la germana d'un jove de la Sénia a qui es va aplicar la Llei de fugues. Principalment ens interessaria la versió que ens vingués de la part de la Guàrdia Civil, que és la que ens caldria perquè el nostre treball quedés veritablement equilibrat, garantint totes les opinions possibles i oposades entre si.

Amb tots aquests ingredients, amb aquestes visions personals tan diferents, hem intentat coure un guisat i desentrellar aquesta crònica humana, a partir d'uns fets reals escoltats en las llargues nits dels hiverns a les serres dels Ports. Esperem que amb aquest guisat el lector —que en definitiva és qui se l'ha de menjar— es pugui fer una idea global del que va ser el moviment maquis a les nostres comarques, sentint totes i cadascuna de les parts que es van veure implicades en el conflicte, i pugui aclarir alguns punts fins ara obscurs i moltes vegades manipulats per la propaganda franquista. Valoreu vosaltres mateixos si el guisat que us hem preparat ens ha sortit prou mengívol, si està prou cuit i si li sobra o li falta sal. Nosaltres, per la nostra banda, amb la nostra millor intenció, hem posat a bullir a l'olla tots aquells ingredients que creiem que eren oportuns i que no hi podien faltar.

Entrevista amb el senyor I. XX, fill i veí de la Sénia, amb força records vius de l'època del maquis i que vol conservar l'anonimat. Entrevista feta el 13 de setembre de 2002.

De records i anècdotes de l'època dels maquis que van córrer de boca en boca pel poble de la Sénia te'n podria explicar molts. Per exemple, una vegada els maquis van atracar el cotxe de línia de Rossell i van prendre els rellotges de polsera de tota la

gent. I ells, ja tens rellotges pa qui, tots els enllaços que ells tenien anaven tots carregats de rellotges, ells i tota la família. Els que els ajudaven, *pos...* Ara un rellotge pot semblar no res, però en aquell temps de rellotge, no en tenia tothom.

A Rossell van matar un guàrdia civil, un xic de Borriana, que estava de portes al quarter. Estava allí vigilant i des d'un pati que hi havia allí, davant mateix del quarter, que era a la plaça, li van tirar un tret. Li van tocar al coll, i pobre encara va poder anar a casa el metge per les cames d'ell, però al tocar aquí és roïn, això, saps? Va morir, i era un xicot jove. Van fer-ho un dia o dos abans de la Mare de Déu del Pilar, que és el 12 d'octubre, que feien molta festa els civils, llavors, saps? Feien ball tot el dia, que anaven tots els estraperlistes a ballar. Els estraperlistes ballaven amb les *civiles*, i les dones dels estraperlistes amb els civils. Llogaven el *Canquiller* i un altre que es deien l'Orquestra Clovis. Eren un jazz i un acordió. Cantaven bé, cantaven bé. I tot el dia ball. Pel fet de la mort del guàrdia civil van haver de suspendre a tota la comarca la festa del Pilar.

Pel que siga, van involucrar en este fet Rafel, son pare de Victorino. Acudien a una finca que es diu lo Camp Roig. Hi tenien una caseta o una barraca, el que siga, i els maquis hi acudien. Estirant, estirant, la Guàrdia Civil va traure a Rafel, son pare de Victorino, massa informació. Molta gent es va veure acusada. Una dona que vivia a Barcelona també es va veure implicada per haver anat a Can Jorba a comprar trenta calçotets i trenta mitjons, sense saber per a qui eren en realitat. Ella no sabia ni de maquis ni de res. Va anar, va comprar i va pagar. Al detenir Rafel, li van traure que aquella dona era la que comprava la roba per al maquis. I aquella dona, que era germana d'un militar, la van tancar també. Este Rafel tenia forn de pa al costat de casa nostra, davall de casa ma mare, i hi acudien

els maquis. Nosaltres vam veure els xics estos allí moltes vegades, i s'amagaven, però com era el temps de l'estraperlo i allí venien pa de contraban, pos sempre que hi anàvem i vàiem aquells xics que s'amagaven, nosaltres ens pensàvem que eren estraperlistes.

A la Sénia van vindre un dia (el 26 de març de 1947) a atracar els bancs, saps? Resulta que els maquis ho sabien tot. Un o altre els ho deia. Van vindre distribuïts en almenys tres grups diferents. Cada grup va anar a un lloc. Aquí al poble havien marxat aquell dia tots els guàrdies civils, no sé si a Fredes, que hi havien pegat foc, o no sé on van marxar. Un primer grup de maquis va intentar atracar el Banc de Tortosa. A la sucursal d'este banc aquí a la Sénia hi havia de director el senyor Pomada, que era d'Uldecona, però estava malalt aquell dia. El suplia un substitut que es deia senyor Garcia, que era coixet. Van anar a casa de Pomada, de nit, no de dia, eren potser allà les set de la tarda. Era de nit fosc. Van allí i pregunten pel senyor Pomada, i al dir-los la dona —tenien un establiment on venien mosaics de Nofre— que el seu home no actuava, que estava de baixa, van insistir que anés a buscar el senyor Garcia, que el necessitaven urgentment. A l'insistir que no podia fer res, li ensenyen una arma que portaven davall la gavardina i diuen: "Mire, vaja'l a buscar ara mateix, i si vostè no torna amb el senyor Garcia, al seu home no el trobarà". La cosa és que, tremolosa i accelerada, la dona de Pomada va sortir de casa i va trobar sopant a la fonda el senyor Garcia. "Ai, vinga de seguida, senyor Garcia, que uns senyors l'esperen. Deixeho tot i acompanye'm". Ell insistia a acabar de sopar, però "No, no, vinga, vinga, no perda temps. Ja soparà després". En això ja va vindre el tiroteig. Es va sentir pel poble, perquè ja s'havia descobert tot això, i ja no van arribar a casa.

Un altre grup de maquis aquell mateix

dia també van anar a casa de Palau, que era cobrador del Banc de Bilbao. Es van presentar com que eren uns amics d'Alcanyís, o uns parents... La dona els trau un plat de pastes i una ampolla d'anís. Era molt complida, aquella dona, molt complida. I tampoc no van aclarir res, perquè es va presentar el tiroteig aquell a la plaça i tampoc van poder aconseguir cap cèntim.

Un tercer grup de maquis va ser el que va anar a atracar a la plaça Major, a la casa d'un corresponsal que hi havia del Banc Espanyol de Crèdit. Allí sí que van aconseguir, sembla, un botí de 30.000 pessetes de l'època. Com que, al sortir al carrer, el veí Alberto Ortí Artola, *l'Antenero*, que passava pel carrer completament aliè als fets, sembla que es va posar a cridar pel mig la plaça: "No tenim ni un civil i estan els maquis pel poble. No tenim ni un civil", els maquis li van tirar un tret. Va ser per allà pel cafè de Bel. Se'l van endur a Tortosa aquella mateixa nit i a la matinada ja el van tornar a pujar mort. I allò va ser el tiroteig que va haver-hi a la Sénia. Mentrestant, ja hi acudien el guàrdies civils. Un o altre ho va denunciar. Venia un camió de guàrdies civils de Tarragona, un o altre ho va xarrar i sabien que havien de vindre els maquis aquí a la Sénia. Però es van trobar al quarter de la Guàrdia Civil i no sabien on eren els bancs ni res. I el temps que van perdre allí és l'enrenou este.

A pont de Malany hi havia una central de llum. Hi havia un vigilant que hi vivia i parava compte de la llum. Hi vivia amb tota la família. I també es va dir que aquella nit de la mort de l'Antenero a la Sénia els maquis es van anar a amagar allí a Malany. La Guàrdia Civil els buscava per estos camps, i ells estaven quasi dins del poble. Vinga buscar-los i ells estaven allí, a Malany. Aquell home, el vigilant de la llum, el van afusellar els civils. Li van aplicar la Llei de fuga. Van agarrar-lo la Guàrdia Civil i se'l van endur a la presó, i es va desaparèixer

pel camí. A la presó no va arribar. Esta gent no eren de la Sénia, no sé d'on eren, però no eren d'aquí. No parlaven en castellà, però parlaven així com a de Beseit o per allí. Es va acabar que allí, a Malany, van posar un aquarterament de guàrdies, allí mateix. A partir de llavors a la centraleta elèctrica de Malany hi vivien guàrdies civils. En aquells temps es va aplicar molt la Llei de fugues. "Vaja-se'n...!". Li tiraven dos trets i avant. Fora judicis i advocats... A la família no els van dir res. El guàrdies els van dir: "Vostès no es fiquen de dol ni res. El seu home no s'ha mort. El seu home s'ha desaparegut". Al cap d'uns quant anys, van saber que aquell home el van enterrar al cementeri de les Coves de Vinromà.

Una altra mort aquí a la zona, també aplicant la Llei de fugues, va ser la d'un que era fill del Bellestar. Vivia aquí a la Sénia i li deien *lo legionario*, però jo no el vaig conèixer. Tenia un germà que es deia Ismael Segura Valpella. A aquesta família sí que els ho van dir, perquè es van vestir de negre. Vivien als masos de per aquí amunt. La Guàrdia Civil els van obligar a abandonar el masos disseminats i els feien viure al pobles. Amb això pretenien eliminar els punts d'ajut als maquis. Així mateix ja va passar quan la guerra carlista, que va haver-hi guerrillers per aquestes zones. Molta gent encara se'n recordava de sentir-ho dir. Perquè jo sento explicar a mon iaio una cosa, jo ja ho sé i deien: "Ha passat el mateix que a la guerra carlista". Que estava el Cura Merino i tots aquells que no sé com es deien. Llavors ja van obligar a llevar tota la gent dels masos, i a totes les casetes del cantó de Rossell i dels vilars, la porta havia d'estar oberta. Els van obligar. Mira, lleis que hi ha. Perquè quan la guerra carlista, allò va ser el *colmo* per a la gent d'aquí. El poble de la Sénia, un any es va *alliberar* vint-i-vuit vegades. Però el primer que es feia quan s'alliberava, ensentdemà, era un ban i a pagar la contribució. Ho van pagar

vint-i-vuit vegades. Llavors es pagava en trimestres i vint-i-vuit trimestres de contribució en un any. Els van fer podrir.

Al que ara diem *lo pantano* hi havia el molí de Xirlets. Posels masovers d'allí també tancats a la presó. El pare, el *tio* i el iaio vell. Aquell home vell no sé si no va morir a la presó o ben avant, perquè ja era vell, saps? La Guàrdia Civil detenia la gent per acabar-ho. Un tio meu va anar a la guerra. Tenia una germana a França i va fer cap allà. Resulta que les fronteres estaven tancades. La frontera la van obrir l'any 1947. Va estar onze anys tancada, la frontera. No es podia vindre. I per vindre —perquè s'havien quedat aquí els dos iaies—, mon tio, José Garcia Cid, que era germà de ma iaia, per vindre es va ajuntar amb els maquis, amb la condició que vindria amb ells fins a arribar aquí, i a l'arribar aquí ja s'ha acabat. Van vindre ell i un altre, un que li diuen Santiago Vidal, *lo Valeriano*, Van vindre de França en total tres persones. Com que no el coneixien, a aquell, el van agafar de criat a casa. El pares eren vells, tenien terres, i a la vista del poble, "han agafat un criat". I l'altre estava amagat a casa, que era un germà de ma mare. Però no ho sabia ningú. Havien vingut amb els maquis però no ho eren, maquis. Només van vindre amb la condició de poder passar la frontera. Un d'aquells tres se'n va voler anar cap al poble d'ell. I al cotxe de línia de la Sénia a Ulldecona anaven els guàrdies civils. Aquell xic es veu que es va espantar i a Ulldecona ja els ho havia explicat tot. Que estaven amagats a tal lloc, que si qual... Es presenten els civils allí, a mala cara. A mon tio li va costar la mort. Un registre, i sí, estava amagat a casa i se'ls van endur a la presó. Mon tio i tot tancat per tenir el xic amagat. Però a mon tio, al cap d'un mes o dos, el van aviar. L'assumpte és que "dotze anys i un dia" tancat. Lo Valeriano també, també. No sé si van complir-ho sencer o no, però ben avant,

Un altre cas que es va dir pel poble va ser referit a un dels que anomenem a la Sénia *dels Arboleros*. Es veu que eren els propietaris del mas del Coll de Morella. Sembla que l'amo va delatar alguna cosa sobre els maquis a la Guàrdia Civil i això va produir que matessen alguns maquis. No ho sé exacte. Llavors els maquis volien anar a matar-lo a ell, i com no el van trobar van matar la dona. Que la dona no en tenia cap, de culpa. Llavors, com que estava sota l'amenaça de mort per part dels maquis, la Guàrdia Civil li va facilitar una pistola per tal que tingués una defensa si es produís el cas. Esta pistola la va utilitzar per a tirar contra un inquilí que tenia a casa, i fixa't tu que li tira a l'inquilí i va i li toca al mànec de l'aixada que duia penjada al coll. Quina casualitat. Ho vols fer i no pots. Van fer un juí i tot a Tarragona per este cas.

Una de les accions que solien fer eren les ocupacions de pobles petits, generalment sense caserna de Guàrdia Civil. Deixaven guerrillers als afores i es concentraven a casa de l'alcalde o a l'Ajuntament. Allí feien uns mítings, repartien propaganda, feien cantar a tot el poble la Internacional i després de cridar visques a la República abandonaven el poble. Així, es van ocupar els pobles de Canet lo Roig, Benassal, Castell de Cabres i la Pobla de Benifassà.

Un fet que va commoure la comarca va ser el dia que els maquis van anar a la Pobla de Benifassà. Van anar al que siga, no ho sé. Van "revolucionar" tota la Pobla, i el fet és que d'allí, de l'Ajuntament, els diners que hi havia es van desaparèixer. Es va acusar els maquis del robatori, però segons es va dir després, sembla que ho havia fet el secretari de l'Ajuntament. "A río revuelto...". Han vingut els maquis, *pos* ells ho pagaran. Aquell home anava tots els dies que tocava al poble de Bel, a la Pobla. Hi anava a peu, per unes senderes, el dia que actuava de secretari, a aquells ajuntaments.

L'assumpte és que un dia: "S'ha gelat el secretari de la Pobla. Ai!... Mira, s'ha gelat! Anava per la sendera, i l'han trobat gelat. Pobre home". I sí, el van trobar gelat, però amb un tir al cos. Perquè, clar, allí van anar els maquis no sé a què. Van fer cantar la Marsellesa a la gent. Van fer com si "ocupessen" el poble. Però de diner no en van tocar cap. El secretari va aprofitar el moment. Ho sé, perquè m'ho va dir un que va estar en el moment de l'autòpsia que li van fer al secretari de la Pobla. Era el practicant que va estar amb el forense.

El dia que va passar això de la mort del secretari, un home d'aquí de la Sénia que tenia vasos de mel per allí dalt per Pallerols va matinar i se'n va anar sense saber res del que passava. Lo Poll, li deien a este home. Va matinar i es troba amb la Guàrdia Civil que patrullava per la muntanya. Aquell home tenia un posat que semblava que se'n burlava sempre. Però era el seu posat. No

Cartilla individual de racionament utilitzada durant aquells anys de postguerra.

res més. Sempre feia un somriure amb la boca. Al parlar amb la patrulla de guàrdies, estos van interpretar que els feia una burla. Li van pegar una pallissa que el van haver de baixar gitat pla amb una escala, perquè llavors de lliteres no n'hi havia. Una escala de gat, amb un matalapet al damunt, i així el van baixar. I sempre va quedar ressentit amb aquells guàrdies civils. Algun d'aquells guàrdies encara viu aquí al poble.

Cinta Solà Albert (la Sènia, 1929), punt de suport dels maquis a la Sènia i viuda del guerriller Jesús Caellas Aymerich, Carlos o el Catalán, cap del 23è Sector de l'Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó. Entrevista feta el 22 d'agost de 2002.

Cinta Solà, filla de la Sènia de la família dels Rosalea tenia tot just nou anys aquell mes d'abril de 1938 quan, davant de la imminent arribada de les tropes franquistes, el seu pare, que havia estat vinculat a la CNT local, va decidir de marxar a passar el riu Ebre acompanyat de la seua esposa, de la filla Cinta i del fill petit Àngel, que només tenia quatre anys.

“Vam passar amb una barca a l'Ebre i vam trigar nou dies de la Sènia a Molins de Rei. Anàvem amb un carro i un burro i no érem nosaltres sols, sinó que n'anaven per les muntanyes i per aquelles carreteres... quantitat de gent! Hi vam anar amb un germà de la meua mare, Joan Albert Ferré, que vivia al barri Castell, i la seua esposa, la tia Amèlia, i més gent de la Sènia.”

En arribar a Molins de Rei el seu pare i el seu oncle van ser cridats al front per la República i es van haver de separar de la resta de la família, que es va quedar allí. Un cop els franquistes van entrar a Barcelona, als primers mesos de 1939, ja van poder tornar cap a la Sènia sense el pare ni l'oncle.

“Mon pare i mon tio no sabíem on estaven. Només vam saber que havien passat a França amb la retirada de l'exèrcit republicà,

però no sabíem res més. Vam fer cap a casa mon iaio aquí a la Sènia i allí vam estar fins que, al cap d'un temps, una vegada em vaig fer més grandeta, vam buscar un pis amb la mare i allà ens en vam anar a viure. Ja em vaig posar a treballar i la mare també: al camp a plegar olives, a segar alfals... En fi, No hi havia molta cosa més, eh?”

Cinta recorda que devia ser al voltant de l'any 1947, quan ella tenia uns 18 anys, quan va tenir el primer contacte amb els maquis, poc temps després que matessen a la Sènia l'Antenero, fet que va succeir el 26 de març de 1947. Precisament aquest primer encontre va ser a casa del seu tio Joan Albert Ferré, que ja havia tornat de França i vivia al barri Castell d'Uldecona amb la seua esposa Amàlia, que era filla de Sant Rafel del Maestrat.

“Una nit, estava jo allà baix al barri Castell, a casa mon tio, i vaig veure un xicot, fill de la Sènia, que es deia Benjamí, que havia estat capità de l'exèrcit republicà, a qui mon tio ajudava i que formava part dels maquis. Segurament li facilitava menjar, o bé espartenyas, no ho sé... Jo sé que el vaig conèixer allà baix i aquell va ser el meu primer contacte amb el maquis. Després, al dir que érem de la Sènia, ja pujaven aquí dalt, i el mateix: si necessitaven alguna cosa els ho compràvem, si necessitaven menjar... el que fos. Nosaltres els fèiem les compres d'allò que els feia falta. Els diners per a comprar ens els facilitaven ells mateixos. Este Benjamí, per sentir-ho dir pel poble, abans de jo arribar-lo a conèixer, sembla que havia estat capturat, i estant detingut al calabós del quarter de la Guàrdia Civil d'aquí de la Sènia, va aconseguir escapar-se, en un moment de descuit del guàrdia de portes” (Una altra versió que va córrer per la Sènia va ser que van deixar escapar Benjamí Adell en atenció al seu pare, que era membre jubilat del cos de la Guàrdia Civil).

A la pregunta que li hem formulat sobre

quins personatges o components recorda ella que formaven part de la partida de maquis que actuaven per la nostra zona, el 23è Sector de l'AGLA, la Cinta ens ha comentat:

"Recordo un tal Serrano, que li deien *el Capitán*, perquè crec que era capità en guerra, i també... [un silenci llarg i un sospir], i també Jesús Caellas Aymerich, *Carlos el Catalán* [un altre silenci]. *Pues...* jo sóc la dona de Jesús Caellas... Sí senyor! Jo vaig ser la seua esposa, saps? Ell ara ja és mort, eh? Ara fa ja 26 anys, l'any 1976. Va morir d'un atac cardíac, una nit, a casa estant. Ell era comunista, sí. Ell va deixar d'actuar de maqui l'any 1949. Van cridar-los, eh? No és que se n'anessen. No és que desertessen, eh? Els van cridar des del

Partit Comunista des de França. En canvi hi ha un llibre, fixa't tu, que assegura que ell va morir l'any 1947 o 1948 a València. Això és fals! S'han escrit tantes i tantes mentides! Vaig conèixer també *la Pastora*, la Teresa Pla Meseguer, encara que jo la coneixia pel nom de guerra de *Durruti*. Ella va estar a la Sénia a casa meua. Jo recordo que un dia li vaig tallar el cabell, i mira, han passat tantes coses. Ella era molt bona persona. Tots, no només ella tota sola. Ella perquè és d'aquí..., però els altres també, tots. Unes excel·lents persones. Ell, el meu marit, Jesús, va estar de cap del sector que va actuar per esta zona. Als llibres si donen noms veraders jo no els conec. En canvi pel nom de guerra, sí. Veus, vaig conèixer al *tio València* (José Llinares Beltrán), també

Membres de la *Benemérita*.

Cristino (Juan Francisco Molina López), el canareu Fabregat (Baptista Fabregat Matamoros, *Caradesena*), el senienç Benjamí, que havia estat capità anomenat de l'exèrcit republicà, un tal Lucas... Amb estos tres darrers vaig estar jo per la zona del Montsià." Les partides, per a poder sobreviure, necessitaven de l'ajut de la gent del territori: masovers i simpatitzants de la causa. Els era necessari un avituallament indispensable i forçosament havien de confiar en uns punts de suport segurs. Es prenien tota una sèrie de mesures encaminades a tenir el màxim de seguretat possible, tant per a uns com per als altres. Totes les precaucions eren poques. Tots sabien allò que s'hi jugaven. Així, la Cinta ens ha explicat:

"Jo no sabia mai on anaven. Ells sempre deien: "Si no se sap, millor, perquè així no es podrà dir mai res". Sabia quan se n'anaven, però on anaven, això ja no ho sabia. Tampoc no sabia quan venien. Quan venien, topaven a la porta i entraven. Jo mirava i veia que eren ells i obria. Ells sempre havien dit: "Si ve un o altre en nom del maquis que no conegues, res". L'ordre era que amb els que vinguessen, almenys un havia de ser conegut. Anàvem a passar el pont, i no era jo tota sola, eh? Hi havia moltes més persones que col·laboraven amb ells. No érem nosaltres sols, eh? Amb un germanastre de Benjamí, als Camps rojos, allà dalt, anàvem a portar-los menjar: pa, botifarres..., el que demanaven. Et feien una llista i havies de portar el que et demanaven. Ells baixaven a un lloc on ja sabien que érem i nosaltres hi anàvem a portar-los-ho. Parlàvem amb ells una estona. I si de cas no podien quedar-se... És la clandestinitat, és tot! Pos unes notetes, uns papèrets. A veure si hi havia alguna cosa... Que si no passarem fins a tal dia, però deixeu-ho i ja ho recollirem..."

La Cinta, el tio Joan i la tia Amàlia van estar ajudant i col·laborant així durant un temps amb els maquis, fins que van ser

delatats i tancats tots tres a la presó de Morella. El fet va produir-se uns dies després que fossen empresonats el pare i un germà de Benjamí. Sembla que la Guàrdia Civil, intentava per tots els mitjans tornar a capturar el fugitiu Benjamí. Tant és així que es van valer del pare i del germà de Benjamí, als qui van fer interrogatoris amb tanta duresa i pressions que al final el pare de Benjamí no va tenir altre remei que xerrar i inculpar la Cinta i els seus dos tios, els quals va delatar i va dir que feien tasques de suport al maquis.

"Em van detenir i em van portar a la presó de Morella, però per pocs dies, eh? De la meua estança allà a Morella recordo que, a la sala de les dones, quan la Guàrdia Civil havien de cascar els homes, els feien entrar a una altra cel·la, els penjaven de peus per avall i llavors els cascaven. I a mon tio, la nit que jo vaig entrar a la presó a Morella, el dia aquell li havien afonat quatre costelles i estava unflat com un gripau.

Em van preguntar que si coneixia els maquis. Jo vaig dir que no. Em feien preguntes i jo ho negava tot. I em diuen que com deia jo que no els coneixia si tenien una persona que m'havia denunciat. Jo continuava negant-ho tot. Llavors em trauen el pare de Benjamí i ens encaren a tots dos i em diuen: "Aquí tiene la persona que le ha inculpado". Va ser en aquest moment quan aquell home es va desdir de tot. I sort que va dir-ho, eh? Davant de mi li van pegar unes vergades que el van unflar. I li diuen: "Viejo, si no la hubieras denunciado tu, nunca habríamos ido a buscar a esta moza." El fet és que aquell home es va fer enrere del que havia dit, i ja van deixar-me en llibertat. Però segurament que ells ja tenien una miqueta la puça a l'orella i ja no deixarien de marejar-me."

A partir d'aquí ja era una mica més difícil continuar fent les tasques de suport. La cosa, després d'aquella primera detenció, s'havia complicat. La Cinta ja estava sota

sospita i el perill s'havia incrementat molt.

Una de les estratègies que va ser utilitzada per les forces d'ordre públic va ser la de fer-se passar per maquis per tal de desmantellar les xarxes de suport. És l'anomenada contraguerrilla. En realitat eren grups de guàrdies o personatges solitaris que, vestits amb la indumentària pròpia dels del *monte*, es presentaven a les cases dels sospitosos d'ajudar el maquis i, fent-se passar per aquells, intentaven fer caure en el parany els possibles col·laboradors.

Grup de guàrdies civils realitzant tasques de recerca de guerrillers per la muntanya.

“I a propòsit de maquis que no conegues... Un dia, ma mare —vivíem al cap del poble, a la Nòria, es deia llavors, a les casetes— venia a buscar la neboda, la Sílvia. La teníem amb la mare molts, molts de dies. Com ells treballaven, la pujàvem allà dalt. Pujant la mare amb la Sílvia, ve un home amb un bastó, i allí mirava, per aquelles portes. Llavors eren unes portes que s'obrien per la meitat, amb batent. Quan ma mare va entrar a casa, diu: “Cinteta,

hi ha un home per este carrer que fa molt mal aspecte, eh? Fes atenció!”. Va entrar amb la xiqueta, i cap a dins. Al cap d'una estoneta, que estàvem parlant amb la mare, jo estava planxant i piquen a la porta, amb el gaiato, pom, pom, pom, a la porta de baix. Surto, i ja t'ho pots pensar. Era aquell que la mare havia vist uns moments abans. Vaig preguntar què volia i em va dir que volia parlar amb mi. Es gira de cara a la mare i li diu: “Vostè vaja-se'n”... Ma mare amb la xiqueta se'n va anar a casa de la veïna, a casa Maria *la quitranera*. Em diu: “Que puc pujar?” (perquè hi havia unes escaletes que muntaven al pis de dalt). I al contrari. Podia mirar el que volgués, perquè llavors no hi havia ningú més a casa. Puja i diu: “No em coneixes? Mira'm bé i em coneixeràs!”. I jo, que res. “Pos no el conec. Que no sé qui és!”. I llavors diu: “Ara t'ensenyaré una cosa i em coneixeràs”. Pega mà a la cartera i trau un bitllet, i diu: “¿Esto lo conoces?”. I dic: “Pos igual que a vostè. Ni conec això ni a vostè”. “¿I no sables lo que dice aquí? Ahora te lo diré yo, lo que dice. Dice República Española. ¿No te dice nada, esto?”. “A mí, ¿que me tiene que decir?”. I llavors diu: “Soy un maqui”. I li dic: “¿Un maqui?. Si hace un mes o mes y medio que vengo de salir de la cárcel por culpa de los maquis sin conocerlos y ahora usted dice que es un maqui. Me voy al cuartel a denunciarlo”. Diu: “No mujer, no. No vayas a ningún sitio porque nadie me ha visto entrar i nadie me verá salir”. Quan ell va marxar, desendollo la planxa i me'n vaig —els peuetes em tocaven...—, per anar a la Guàrdia Civil i dir-los que si buscaven els maquis, ara se n'acabava d'anar un de casa. Però abans d'arribar, prop de l'estanc de tabac, al d'Eulogio, em trobo el caporal de la Guàrdia Civil que pujava i jo que baixava corrents. Al veure que corria s'atura i diu: “¿Dónde vas?”. “Al cuartel, iba. A decir que si quieren coger un maqui, ahora lo podrán encontrar que viene de salir de mi

casa". I em diu: "¿Cómo iba vestido?". Dic: "Pues llevaba un traje marrón, una boina que parecía un *coffí* y unos dientes que parecían una mierda. Pero todo de oro, lo llevaba". "Hala, vete, que no te pasará nada". Després jo havia sentit dir que era el capità de la Guàrdia Civil de la caserna d'Ulldecona. Fixa't què hauria passat si jo li dic que sí i si intento ajudar-lo. I per això, els veraders maquis sempre deien: "Si ve un o altre que no conegueu podeu denunciar-los, que no seran dels nostres".

L'esforç i la repressió per part de la Guàrdia Civil per tal de desarticular la guerrilla arribà a límits insospitats. La veritat és que no es va parar esment ni en els mètodes ni en les formes que es feien servir. La finalitat final era poder anihilar el moviment de resistència armada, sense reparar en res.

"A mon tio, este que et deia del barri Castell que el van penjar, va passar-li el mateix. Segons tinc entès, una nit diu que se li presenten dos. Al barri Castell hi havia cases que encara anaven amb el cresolet. Van picar a la porta, va sortir, i diu que van dir-li que eren maquis, i que tenien referències que era una casa de confiança... i a veure si podien fer alguna cosa per ells. I mon tio va tenir la feblesa de dir: "Jo aquí no, però podeu anar a tal lloc", i llavors ells devien pensar que hi havia alguna cosa i que hi estava relacionat. I mitja hora després es presenten els mateixos vestits de guàrdies civils. I ja se'l van endur pres. Va estar a Morella i també a Tarragona, però molt de temps, eh? Quan jo vaig entrar a Morella també detinguda, aquell dia mateix li havien afonat quatre costelles, pobre home. Després es veu que va sortir en llibertat. Jo ho sé per ma tia, perquè va vindre a França després de tot això. I un dia, un temps després, diu que el tio se'n va anar a l'hort, que tenien al cantó de Sant Rafel, i mentrestant van anar dos guàrdies i a ma tia li van preguntar on era l'home, i els

va dir: "És a l'hort". I se'n van tornar, però ella els va seguir, a veure si anaven en cerca d'ell a l'hort o no. I sí, sí. Se'n va anar darrere d'ells. Quan mon tio venia, el van fer pujar al cotxe, i ma tia llavors va sortir, i diu: "Almenys si se l'emporten deixeu'l vindre a casa, que necessitarà roba", perquè venia de l'hort. I diu: "No, de roba segur que no en necessitarà, li ho garanteixo!". I en sent demà dematí, per aquí per la Sénia ja es deia que havien trobat el Joan penjat al campanar de Vinaròs. Ell no va penjar-se! N'estic segura! Va ser la Guàrdia Civil. Van ser ells mateixos els que el van penjar, o van intentar disfressar-ho així. No en tingues cap dubte!"

A mesura que anaven avançant els anys de la postguerra, la repressió i la lluita contra el maquis es va anar intensificant. Els masovers i punts d'ajut que col·laboraven amb el maquis eren sistemàticament detinguts i tancats a la presó com a *enlace con bandoleros*. Cada vegada el cercle es va estrenyent més. Molts dels punts d'ajut del maquis, davant d'una imminent detenció, se'n van a la muntanya i s'ajunten amb les partides o, com va succeir en el cas de la Cinta, intenten fer una fugida desesperada cap a França.

"Van vindre a buscar-me una segona vegada després del de Morella i em van baixar detinguda al quarter de la Guàrdia Civil de la Sénia. Resulta que els guàrdies que m'havien d'interrogar estaven en aquell moment per la muntanya i no van baixar a l'hora que ells esperaven. En això que baixa ma tia, allà al quarter, i els va dir que em deixessin tornar a casa, que si era molt joveneta, que no sé què... Ella els va convèncer i van deixar-me tornar a casa momentàniament. Si quan van detenir-me haguessen estat allí els qui m'havien d'interrogar, ja no m'haurien deixat marxar. Segur! Ja no n'hauria sortit. Mira, jo vaig sortir del quarter i tot seguit a fugir. Maria va

ser la que em va traure la roba als afores del poble. Mira tu! I tota una casualitat, eh? Aquell mateix dia havia de baixar al poble, i va acudir-hi, Jesús Caelles. Al trobar-me amb ell li vaig explicar el que m'havia succeït, que m'havien vingut a buscar, i vaig dir-li que se n'anés, que hi havia perill. I ell diu: "No! No t'agarraran." I és quan ens en vam anar. Després de la meua marxa de casa va ser ma mare la que van detenir, i va passar un bon temps de presó."

Les peripècies que va haver de patir la Cinta en la seua fugida de la Sénia i les diferents vicissituds per les quals va haver de passar són veritablement dignes d'una novel·la. Vegem com ens ho va explicar ella:

"Vaig anar-me'n d'aquí de la Sénia, a peu i de nit, de cara a Montsià. Jo sola no havia sortit encara mai del poble. Quan vaig sortir de la Sénia tenia vint anys. Era el mes d'octubre de 1949, i me'n vaig anar amb Jesús i un altre del maquis. Ens vam refugiar en un primer moment a la serra de Montsià. En una primera etapa, vam estar una temporada per la serra de Montsià. Allí ja n'érem més. Van vindre després més membres del grup. Untal Lucas. Un canareu que també estava allí amb nosaltres era Fabregat, conegut com a Caradesena. Aquest, quan jo ja vaig passar a França es va quedar amb Jesús i la resta de maquis. El temps que jo vaig estar pel Montsià anàvem per aquelles hortes, baixàvem i anàvem a robar el que trobàvem, vaja! I no me'n dono vergonya! No teníem per a menjar. A buscar pimentons, a buscar per les casetes. Les obríem si estaven tancades. Si quedaven olives, si arròs, si hi havia sal, el que fos... Havíem de menjar! Melons. Tatxàvem un meló, a veure si estava madur. Si no, el tornàvem a deixar i allí es quedava. Era per necessitat. Estant jo pel Montsià no recordo haver estat en cap masada. Estàvem, això sí, en casetes, perquè entràvem a prendre el que hi havia dins,

però no perquè ens ajudés o en amagués ningú. Per a passar la nit, mira, un *toldo* d'estos, tapats conforme podíem, i estàvem sempre vestits, eh? Sempre vam anar vestits. Al mes d'octubre ja començava a fer fred, saps? I tapats conforme podíem, amb el que teníem. Una malesa. Jo no sé com dormíem. Argelagues i el que hi havia. Amagats allí. Hi havia casetes, però mai vam dormir dins de cap caseta ni cova. Era muntanya, muntanya, eh? Durant el dia, ells sortien. Jo no em menejava d'allí. Jo m'havia quedat alguna vegada tota sola, allí. M'havien comprat una boina, una granota d'aquelles i... mira, un xiquet. Ells marxaven, i quan tornaven, ja sabíem la consigna: em xiulaven, jo sabia que eren ells i sortia.

D'allí, del Montsià, ja em van portar a prop Tortosa. No sé si era ben bé a Tortosa o bé per Roquetes. Van portar-me amagada a les bosses d'un carro. Vam estar-hi cosa d'una setmana, en este mas. Era una masia amb una sénia. La gent aquesta de la masia van ser els que van portar-me en el carro des de Montsià a casa d'ells. Esta mateixa gent, en el mateix carro altre cop i tapada amb sacs i davall la bossa del carro van acompanyar-me a una estacioneta del tren, no sé on devia ser, però podria ser a l'Aldea o poc més enllà. Jo anava amb un vestit llarg fins als peus, amb un mantó també fins als peus, unes ulleres. Em van portar al tren i al tren ja van deixar-me. Llavors ja vaig fer cap a Barcelona. Jo portava totes les instruccions. Un cop el tren va arrancar, jo avant cap a Barcelona. Cada cop que ens creuàvem amb un altre tren a les estacions, jo veia els guàrdies civils i feia: "Ja els tinc darrere, ja els tinc darrere...". I així vaig arribar a Barcelona. "I a tal lloc has de baixar. Baixes. De l'estació, surten uns trens cap a Manresa. Prens un cafè amb llet a la barra, demanes l'hora del tren que surt, pugues al tren i cap a Manresa". Tot exacte i va sortir-me tot molt bé, sí! És veritat. Quan

Un bon llibre sobre els maquis aparegut recentment.

vaig arribar a Manresa, van dir-me: "Trobaràs un pontet, tira per amunt. Trobaràs una avinguda on hi ha un quiosc amb taules fora i allí al costat hi ha la casa Galtanegres", que és allí d'on sortien els cotxes per a Solsona. Vaig pujar-hi, sense conèixer ningú —no coneixia ningú—, i vaig fer cap a la casa de la que seria la meua futura sogra. Vaig estar allí gairebé un mes. I una nit de desembre ja va vindre Jesús, que va vindre a buscar-me per a creuar els Pirineus. Va ser terrible! Aquell fred! No vam poder passar a França. De Solsona ens en vam anar en direcció a Andorra, ben segur. I a Andorra al Pas de la Casa. Allí vam estar, pos no sé, a la millor una setmana, ben just. I vam voler passar a França. Vam fer uns quilòmetres, però allò era impossible. Vaig rrelliscar amb la neu barranc avall. Amb les corretges van pujar-me. Van veure que jo era més un destorb que una altra cosa. Vam retornar cap al Pas de la Casa. Allí no dúiem ni cinc cèntims. Ja s'havia acabat tot. Ni

diners ni poder sortir. Si haguéssim sortit de l'hotel este del Pas de la Casa haviem d'anar a un altre. De totes maneres ja no hi havia diners. I per fi vam decidir d'enviar un telegrama a mon pare perquè vingués a buscar-me des de França i que vingués amb diners. Els pocs que poguéu tenir. I sí, sí: mon pare va enviar-me Benjamí, el de la Sénia. Ells dos estaven junts a Orleans. Mon pare va donar diners a Benjamí perquè pagués l'hotel i el viatge meu, ben segur. I va vindre. Mon pare tenia la grip i no va poder vindre. El mateix dia que va vindre ja ens en vam anar. Baixem a baix a l'Hospitalet, que és un poblet davall mateix del Pas de la Casa. Això devia ser a darrers de desembre de 1949. Vam estar-hi uns tres o quatre dies sense presentar-me a la gendarmeria, i el primer de gener ja ens hi vam presentar. D'aquella gendarmeria van passar-me cap a Foix. Allí van fer-me un munt de preguntes, i d'allí m'agarren i em porten cap a Tolosa. I això pagat tot pels

gendarmes, eh? Benjamí no va haver de pagar ni cinc cèntims. I a Tolosa ja van prendre'm les empremtes. En fi... I allí ja van deixar-me anar. Des d'allí ja vam agafar el tren cap a Orleans i ja em vaig reunir amb el meu pare. Vaig estar amb ell fins al mes de maig de 1950. A partir d'aquí ja vaig poder fer una vida normal a França”.

Aquí a Espanya, la mare de la Cinta va ser detinguda i va passar uns mesos a la presó. De totes maneres, Caelles va enviar una germana d'ell a la Sénia amb una arnelleta que portava la Cinta en el moment de marxar, i va dir: “Coneixen això?”. I de seguida, al reconèixer-ho, diu: “Ja són a França”.

“A darrera hora, els van fer la vida molt impossible. Perquè els que estaven per dalt als masos, tots estos masos que ara estan tapats d'aigua, als Mangraners, perquè van fer-hi el pantà, després, tot això van evacuar-ho aquí. Ja no tenien llocs d'avituallament. Ja havien d'entrar més dins del poble. I per a ells era molt més arriscat. Va ser la Guàrdia Civil la que els va fer sortir dels masos. Els masovers només podien anar-hi de sol a sol, a treballar, i al fer-se de nit cap al poble tots. Llavors es trobaven que ni podien sortir.

Quant a ell, al Jesús, el que seria el meu marit, havia nascut l'any 1921, i als setze anys va ingressar al PSUC. I quan tot això del servei militar, ell se'n va deslliurar perquè el pare ja tenia seixanta anys. Va fer presó, devia ser un revolucionari. Tenia un germà, Ramon, que també ho era, comunista i fort. Ja va estar tancat a la presó a Lleida, potser un parell d'anys. Els motius possiblement van ser la venjança de no haver pogut enxampar son germà Ramon, que havia passat a França. En sortir de la presó, estava a casa i treballava a Solsona, perquè ell era de Solsona. Una nit, segons tinc entès, hi devia haver maquis per Solsona, jo no ho sé, i la policia de seguida va fer una replega. Ell no era a casa. Estaven que

havien matat un porc. Amb una germana del pare estaven a la matança del porc. I al veure tot això, sa mare es va espantar. Com ja havia sortit de la presó i el buscaven sempre... Li diu: “Abans que t'agarrin preferiria veure't mort”. Eh?. I sí, sí. Ja va escapar-se. I allí, siga si ja estava en contacte amb els que passaven pels Pirineus o no, jo no ho sé segur (perquè Solsona ja és prop dels Pirineus), ja va anar-se'n. Ja es va enganxar amb ells.

Manuel Pla Mesegué (Vallibona, 1925), masover, fill del mas de Miquel, terme de Vallibona, amic i conegut del maqui la Pastora, que era filla del mas de la Pallissa, del mateix poble. Actualment resideix a la Sénia.

La Pastora, quan baixava aquí a la Sénia, sempre passava a saludar-nos per casa nostra, aquí al poble. Els masovers de per aquí amunt solien baixar a la Sénia a comprar tot allò que els feia falta. Jo era més menut que ella, però al ser nosaltres també de Vallibona... Si la veiés ara de segur que la coneixeria. Una cara prima, amb el llavi així, partit. Per la festivitat de sant Domingo, quan fèiem la festa allà al poble, ella, la Teresa, sempre hi acudia. Feia la *correguda* de les dones i la guanyava sempre. D'ella no te n'havies de riure gens. Si te li'n reies estaves perdut.

El pare d'un xicot que ara viu a Sant Rafel, que es diu Conrado i era d'allà dalt de Vallibona, del Tossal, pos aquell home era padrí d'ella. I ja devia ser abans o quan jo vaig nàixer, en coses de particions d'herències, aquell home es veu que va dir als germans d'ella o als que fos, diu: “A ella doneu-li menys part d'herència, però l'heu de tenir”. I es veu que a ella això li va saber molt de mal. Molt! I quan ella se'n va anar amb els maquis, es veu que ella va anar-hi, però ells no la van conèixer. Si era ella, segur que ho devia ser, perquè ella no li va pegar, gens, li era padrí. Van anar allí i li

Les anomenades *contrapartides* eren veritablement grups de guàrdies civils que, amb aparença de maquis, es presentaven a les masies per demanar aliments o refugi, i tenien la missió de descobrir els punts d'ajut a la guerrilla.

varen pegar una pallissa. I quan ja va quedar-se quasi mort. Diuen que si aquell dia anava amb la Pastora el seu company Francisco Serrano, *Francisco*.

Allí a Vallibona surt un pont. Bé, el pontet del Servol. A ella, si l'ofenies, tant si eres home com dona, ja estaves perdut. Aquell dia era de matinet quan dos veïns sortien a caçar. I en broma, allò que passa, diuen: "Ara sí que sabrem si ets home o dona", saps? I estaven amb l'escopeta. Es veu que n'agarrar un i ja el tenia que el fotia de dalt a baix del pont. I l'altre: "Per l'amor de Déu, per l'amor de Déu!".

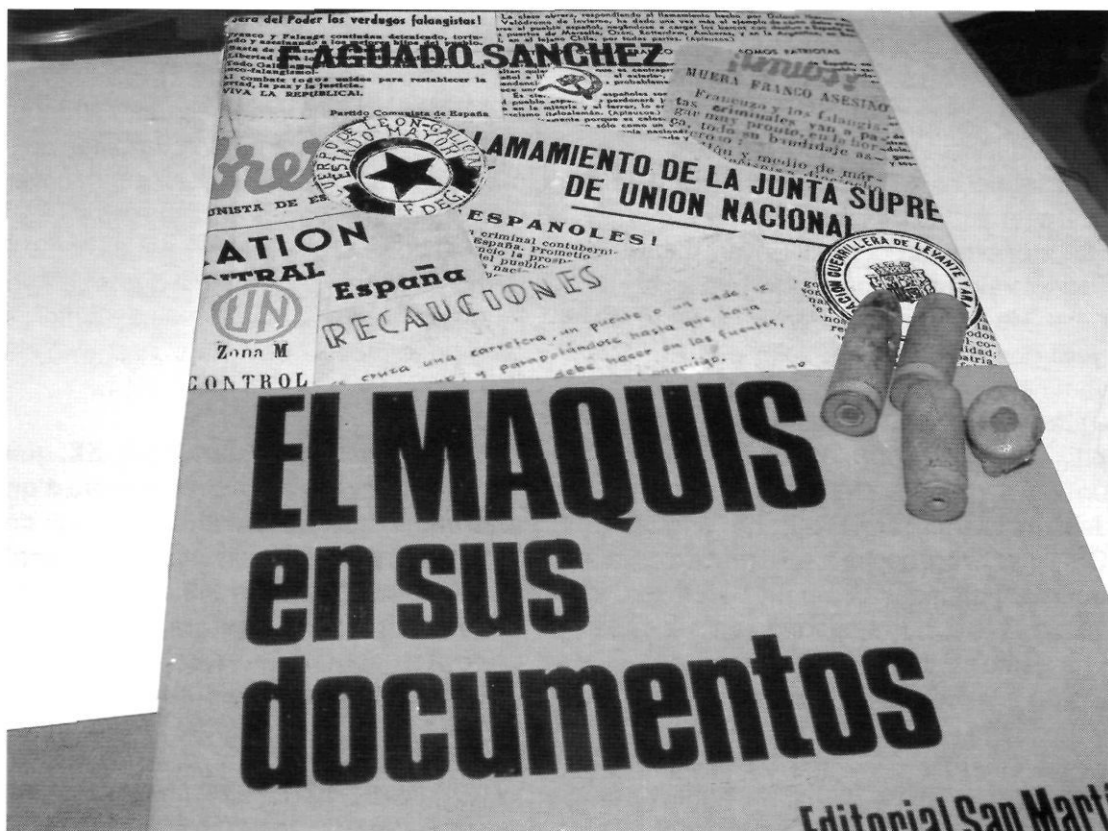
I quan la guerra, també diuen que una germana d'ella —o potser era neboda, no ho sé exacte— la van violar els moros. Quan la Pastora va arribar i es va trobar amb la violació consumada, va anar en busca dels culpables i els va fer la festa. Són coses que expliquen.

Mon germà era més o menys de l'edat d'ella i ballaven, allò a les festes majors... A ella li havies de parlar del bestiar. Ja hi tenia afició en aquell temps. Ella guardava bestiar allí al mas del Cabanil. Sempre estava allí. En aquell mas va haver-hi una matança de maquis. Allí passava un tinent, el *teniente* Mangas (molt amic nostre, sempre estava al nostre mas). *Pos* ell, el tinent Mangas, sempre anava en cavall, i portaven aquell maqui que van agarrar a Vallibona, a qui van traure el nom de Manolete. Quan el van agarrar, primer el van pujar a Morella. Estava a Morella. A Vallibona el van baixar. Era molt jove, potser d'uns divuit o vint anys. La Guàrdia Civil el portaven pels masos, a veure si havia menjat ell per allí. Per allí no va delatar ningú. Primer, deien que si el portaven lligat i tot, i després ja el duïen solt. Es veu que finalment Mangas s'hi va fer amic i el portava sempre amb ell, com a home de més confiança. Home, allí, al Cabanil, va donar la vida, eh? Mangas i Manolete passaven amb els cavalls i van veure fum que sortia del mas de Cabanil, i... Bé, jo ho diré en català, ell m'ho deia en castellà, diu: "Mira, surt fum". I diu: "Sí, però si hi anem no hi haurà ningú". I ell diu: "*Vamos*". I quan van arribar-hi van topar a la porta, i Manolete diu: "Veu com ja li ho he dit jo, que toparíem i no hi hauria ningú". I en això li tiren un tret i Manolete cau en terra als peus del tinent. I des de dins van dir: "Ja ens l'hem carregat". Això ho va sentir el tinent. "*Vamos!*". Això ens explicava el tinent. I llavors ja va començar el tiroteig. Els primers que hi van arribar van ser la Guàrdia Civil de Castell de Cabres. Es veu que va ser l'estona que ells van fer força per a eixir. I van arribar aquells i van tirar una bomba i ja no van fer res. I en sent l'endemà de matí, quan ja es feia de dia, n'eixia un dels maquis amb les mans enlaire amb una mà tapada amb un mocador o drap blanc, i quan va arribar a ells, diu: "No, que ja estan tots morts de no sé de quina hora". El mas,

la Guàrdia Civil el va cremar després. En acabat, la Pastora, com estava allí, l'obligaven molt, i va ser llavors quan la van despullar, i a partir de llavors ja es va fer guerrillera.

Jo els maquis els vaig veure, al nostre mas, una vegada. Per la serra em penso que els vaig veure una o dos vegades, però d'un tros lluny. Allò que estaves guardant, al tardet. A la millor veies allà dalt, a un collet: "Diràs que han passat dos o tres homes". El que és els maquis vindre al nostre mas a menjar, només van estar-hi un camí. Van vindre i n'anaven set o vuit. Perquè al mas de baix, en sent demà que ens vam parlar, si allí n'havien menjat vuit, al nostre set. I allí em penso que anava este, el València. Ja era quan quasi se'n van anar prompte. Anaven vestits de soldats. Van

entrar a Canet, els maquis, i es van emportar la vareta de l'alcalde de Canet. I a l'arribar allí, al nostre mas, se'ls aventa el gos. Perquè allí no havien estat mai. Jo, al sentir el gos que s'aventava, vaig anar a obrir, i veig que amb un bastó, que després va resultar ser la vareta de l'alcalde de Canet, l'ombra d'un home li va donar un cop al gos i el bastó va caure a terra. No sabia qui podia ser, però vaig veure que anava vestit de soldat. Quan vaig obrir la porta no sé com miro i ja tenia una pistoleta aquí al pit. I diu: "Qui hi ha aquí?". I jo vaig dir els que érem al mas: érem ma mare, jo... I diu: "Pos no cal que surtiga, no...". Però diu: "En vindran sis o set a sopar aquesta nit". I quan se n'anava, per això t'ho dic, em diu: "Traume llum". I dic: "Que vol llum?". I em diu: "Home, he de buscar la vareta que s'ha

Un altre llibre d'obligada lectura si es vol aprofundir en la temàtica del maquis. Aquest és de Francisco Aguado Sánchez.

trencat. Era la de l'alcalde de Canet. A veure si els porta maldecaps amb la Guàrdia Civil". Ens va dir que ell no vindria. I sí, més tardet en van vindre, ja dic, set o vuit. Van sopar i recordo que una de les coses que van dir-nos va ser: "Mireu-nos bé les cares dels que ara som aquí. Si vénen algun dia maquis" —bé, ells van dir *guerrillers de la República*— "i no veieu cap cara dels que ara som aquí, és que no són guerrillers, i desconfieu d'ells. Doneu-ne part, perquè seran guàrdies civils disfressats. Contra maquis, que diem nosaltres". Abans de marxar van donar-me un paper. Ai! M'ha penat més de cremar-lo! Van dir-me: "Té, llegeix-lo i després li dones que el llegisca ton germà". Deia més o menys coses com: "Ans un quilo d'arròs valia un cèntim, ara en val tres. Ans això valia..., i ara...". Tot coses així. "Ans hi havia llibertat i feies el que volies, ara si proves de parlar la Guàrdia Civil et pega una pallissa que et mata...". Era un paper fet a màquina. També recordo que no sé si al braç o a la butxaca de la guerrera duien un distintiu que deia "Guerrillers de la República", o alguna cosa així. Van sopar allí i després de sopar es van emportar un corder. El van matar de seguida ells mateixos. El van matar i el van pelar. Ho pagaven tot. Sí que ho pagaven, però nosaltres no vam voler cobrar. Ens vam negar a cobrar el sopar i el corder, tot i que ells insistien a pagar. En canvi, mon tio baix sí que va cobrar, em penso. I hi anava un xaval molt jovenet. Crec que era de Jaén, i feien guàrdia que no vingués la Guàrdia Civil al nostre mas. I mentre ell feia guàrdia i els seus companys sopaven, jo vaig eixir fora, no sé per què, i vam entaular una petita conversa i més o menys em va vindre a dir que estava una mica fart de la vida que estava portant com a maqui.

La Guàrdia Civil ens va obligar, als masovers, a anar a dormir als pobles a les nits. Durant el dia podíem anar a treballar al mas, però a les nits anàvem a dormir a

Vallibona. Després ja van fer agrupacions de masovers. Després, baix, a Sant Domingo, allí ja reunien tots els masovers i no callia anar al poble.

Allí, a Vallibona, hi va haver quatre o cinc veïns que van anar-se'n amb els maquis. Coses de la Guàrdia Civil. T'agarraven, et detenien, i les pallisses anaven que agafa't. N'hi deu haver algun que no ha vingut més de França. Per exemple, uns quants eren del mas de les Vives i també un del mas del Bosc. Joves i casats i tot. Sembla que un dia, allí a Vallibona, van fer-hi acudir a declarar uns quants que eren del mas de les Vives. Els havia d'interrogar el tinent Mangas, i quan van anar a dir-los que podien marxar un d'ells ja se n'havia anat per ajuntar-se amb els maquis. A este crec que li deien Solapa o alguna cosa així, de malnom. Després ja va passar a França. Molts s'escapaven i se n'anaven a la muntanya per temor a les pallisses i als interrogatoris de la Guàrdia Civil.

Al mas de Sinfores —els descendents dels masovers ara viuen a Santa Bàrbara—, els maquis es van emportar la dona del masover i un xiquet que potser encara mamava, el pastor i no sé si algú més. A aquell home li demanaven tres o quatre mil duros i els va haver de pagar. Estos del mas de Sinfores eren de tendència de dretes, i per això els van anar a demanar diners.

Entrevista amb la senyora R. XX, que vol conservar l'anonimat, masovera d'un mas veí al mas del Cabanil, a Castell de Cabres, on tingué lloc el fort enfrontament del dia 4 de febrer de 1949 entre maquis de la partida de la Pastora i la Guàrdia Civil. Actualment és veïna de la Sénia. Entrevista feta el 8 d'octubre de 2002.

Teníem un gos que lladrava molt de nit. Un camí, bé, sempre, ja que venien els civils quasi cada dia, al tio, mon sogre, li van preguntar: "¿Usted no ha visto a los maquis?", i diu: "Ni ganes de veure'n cap,

tampoc". I li diuen: "Pues tenga en cuenta que por aquí, esto es un paso. Por aquí pasan". I contesta: "Pos això no li ho puc dir, però nosaltres no n'hem vist cap". El gos lladrava, i clar, sí que es veu que passaven. Allí hi ha el camí de Vallibona a Vinaròs. Nosaltres no els vàiem, però el gos lladrava.

En aquell temps al mas d'XXX (respectem el desig d'anonimat de la informadora), que és terme de Castell de Cabres, vivíem una quadrilla. Érem mon sogre, ma sogra, un cunyat i una cunyada, el meu home i jo. Teníem dos xiquets, un pastor per a les ovelles i també un pastoret per als animals. Sempre n'érem nou o deu a casa. Érem una gentada, perquè per a portar allò, com no hi havia maquinària, sempre es necessitava gent: un pastor per a les ovelles, un pastor per a les mules... Mon sogre, ell no es podia valdre, i quasi sempre tenia un noi, perquè si se n'anava i li queia el mocador de la butxaca, ell no se'l podia plegar, i sempre teníem un noiet per a parar compte dels animals, i sempre hi anaven els dos. I mira, sempre érem una gentada.

Material divers del que va ser utilitzat per les forces de la Guàrdia Civil en el dur enfrontament amb membres del maquis al mas del Cabanil el 4 de febrer de 1949. Localitzat i recollit a l'indret el mes de novembre de 2002.

Els maquis, a demanar-nos menjar al nostre mas, van vindre només una vegada. Va ser que pujaven pel barranc del Cabanil. Pujaven los civils i portaven un maqui que li

deien Manolete, i anava vestit de civil. I van topetar la Pastora cap allà baix a la teuleria de Sifores, i li van preguntar qui hi havia al Cabanil. Ella els va dir que no hi havia estat, però diu: "Compto que no hi ha ningú". En aquell temps el mas estava deshabitat. I toca, toca, toca, que pujaven barranc del Cabanil amunt, per a eixir pel que anomenem los plans de Bel, per dalt de la caseta del Sabino. Eixien allà al coll de Rallo, que diem. Quan van arribar al sòl del barranc del Cabanil —el tinent Mangas anava amb els civils—, Manolete, com que segur que hi havia estat més de quatre vegades allí, li diu: "Mi teniente, aquella señora nos ha dicho que no hay nadie en el mas del Cabanil, pero del Cabanil sale humo". I tant a penes, tant a penes. Pos se n'hi van anar. I a la Pastora esta, li van fer una mala passada, que la van fer despullar, a la teuleria de Sifores (es va dir, jo no ho vaig veure), lo mateix dia, lo mateix dia. I per això aquella dona ja se'n va anar i es va ajuntar amb els maquis. Portava la rabera del mas de la Pastora. Era pastora i li deien Teresa Pla Meseguer. Jo en tinc un retrat per aquí. També li deien Tresot. Ella era d'un mas conegut com el mas de la Pallissa, del terme de Vallibona. I va anar de pastora a guardar les ovelles al mas de la Pastora. Ui, si era treballadora i era bona dona! Els amos del mas de la Pastora estan tots per aquí a la Sénia, els fills, tres en total.

Manolete era un maqui, i el van agarrar i el van vestir de civil, i és el que va dir que del Cabanil sortia fum. I llavors se'n van anar dret al Cabanil i van fer tocar la porta a Manolete. Ah!, i els acompanyava un que li deien Martí d'Herbeset, un que li deien Pep i un altre que li deien Valeriano, que era del mas de Nielles. Estos eren pagesos, però eren molt polítics (membres del sometent?), i aquell dia acompanyaven els civils. Llavors, "pom, pom...!", a la porta del Cabanil, i el que més prop hi havia era el del mas de Nielles, Valeriano, que li va costar la

Ruïnes del mas del Cabanil, a Castell de Cabres, en l'actualitat.
El mas va ser totalment destruït i incendiat per la Guàrdia Civil el 4 de febrer de 1949.

vida. I llavors només es va sentir: “El bandido de Manolete!”. I de cop, bum!, i va caure Manolete estès allí a terra, que hi ha un saüquer. Li van tirar des de dins, i aquell home va sentir com de dins van dir: “Es el bandido de Manolete”. Es veu que el van conèixer des de dins i Manolete va caure estès a la vora de Valeriano. Dins del mas es veu que n'hi havia més, de maquis. I llavors aquell home el va baixar corrents a la nostra caseta. Nosaltres teníem el mas tancat, que ens feien anar al poble a dormir, i de dia fèiem foc allà fora al corral. I aquella nit, com ja es va fer tardet, allà a posta de sol algú va dir: “Anem-nos-en a dins a la cuina!”. Vam fer un forat i entràvem pel damunt la cisterna. No sé com no quèiem dins. Entrava un, d'una pica a l'altra, obríem la porta, i ja entràvem tots per la porta.

Aquell dia ja era a posta, claror. A la poca vam veure que per allà pel collet del Surdo venien civils. Vam parar compte i no van entrar, van tirar de llarg. Au *pos!* Nosaltres dins, a fer foc i avant. I al cap de poc, ja estant dins i amb la porta tancada, sentim “pom, pom!” a la porta, i vam eixir i era este home del mas de Nielles, que ens tocava, que ens coneixia. Ens va cridar pel nom i li vam obrir la porta. “Passa això: pujàvem pel barranc del Cabanil. N'eixia fum, li han fet tocar la porta i l'han matat. Han matat Manolete”. I diu: “Ha caigut allí, a la meua vora”. Tenia un espant de morir, aquell home. Llavors que vam fer, nosaltres? Com ja van començar a vindre civils, llavors ja ens van obrir la porta. Perquè la clau del mas era al poble. Havíem portat la clau del carrer del mas al poble. Ens la feien dipositar.

Per això havíem d'entrar per la cisterna, perquè la clau l'havíem de deixar al poble.

Més de noranta en van passar per allí, de civils, aquella nit. Llavors cap a la Pobla, a cridar aquells civils que tenien el sopar amanit al Boixar, i van vindre. Més de noranta. Tota la santa nit, el meu home, el pastor i este Vicent, mon cunyat, tota la nit no van fer més que pujar civils de cara al Cabanil. I allò esgarriava, perquè se sentia "xurruu! xurruu...!", un xiulet. Perquè en van eixir de maquis de dins del Cabanil! Es veu que allí n'hi havia més de gent allí dins i en van eixir. I clar, els que van eixir, es van escarbotar cap aquí i cap allà i es cridaven els uns al altres. Vam passar una nit que déu n'hi do!

Quan ja van dir que ja estava el Cabanil en terra, va ser quan van dir que se n'havia entregat un. Lo tio Pito, era. Es va entregar lo tio Pito. I nosaltres el volíem veure, perquè a vegades passava un i comprava un pa i comprava un litre de vi i es menjava un parell d'ous. No sabies qui era. Nosaltres li ho fèiem. Pos el volíem veure. Bé, ens en vam eixir a fora quan baixaven tot aquell munt de civils, això ja era al dia següent al tard, que tiraven i no sé què encenien i el Cabanil no queia. I van anar a la mina, a pujar uns morters, no sé, uns petards que tenien a les mines, que treballaven, i amb allò el van tirar. I una fumarrina! Es va encendre. I nosaltres el tio Pito eixe el volíem veure, i ens van dir que quan veuríem

Grup de guàrdies civils durant un servei a les darreries de la dècada dels anys 40

Restes de la munició que va utilitzar la Guàrdia Civil al mas del Cabanil, on van morir els maquis Ventura i Lucas i on fou defingut tio Pito.

Material recollit a l'indret el mes de novembre de 2002.

només se li tirava. Es veu que li va fer gràcia el xiquet, i vinga carinyades al xiquet. I vam desconfiar que no es pensessen... És que pareixia que ens coneguera! I no l'haviem vista mai. I llavors vam veure aquell home. No l'haviem vist mai, el tio Pito.

Després d'allò van passar dies, després que se'n van anar, i lo tio Pito els va dir que s'havia quedat un maqui dins del mas. Es veu que el tio Pito, amb un mocador, es va entregar de vesprada i allà al taret ja va passar per allí, i els va dir que allí dins se n'havia quedat un, d'home. I aquell home que es va quedar es va tirar dins la cisterna, però a la cisterna no hi havia aigua i va ser

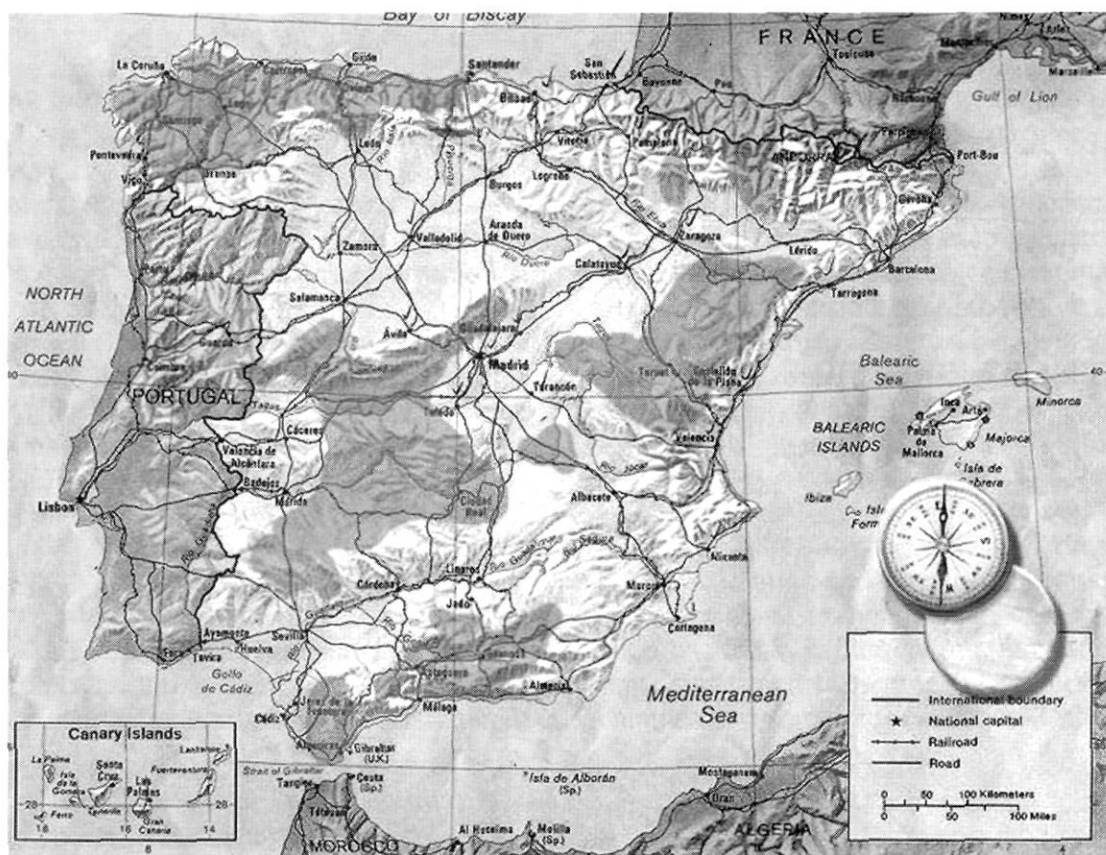
Arma ZB de l'any 1924.

Arma Thomson.

un home que anava vestit de paisà (perquè els altres tots eren civils) i portava un ull tapat (que es veu que el van ferir), seria ell. I ens en vam anar allí que diem lo cap de l'era, allí vora el camí. I jo a mon fill el portava al coll, que era menut, i a l'altre fill el tenia allí a la vora. I a la vora d'aquell home anava una gossa així de color de xocolate. Mira:

tan precipitat que si s'haguera tirat un cama timó o una barra, haguera pogut eixir, però se li coneixien les mans totes esgarrapades, que havia esgarrapat. Es va tirar i el van trobar allí. En sent demà, va pujar l'amo del Cabanil i la dona. Van pujar amb un matxo i mon sogre li va dir a Quantos —que li deien Quantos, al gendre del Cabanil—: “Què

Mapa d'Espanya on s'indiquen les principals zones guerrilleres.

dimonis has fet? Has sigut més tonto que la Pastora. Guaita, la Pastora, si s'ha esperat! Hauries hagut de fotre el camp. Perquè ara, tu te les passaràs...". I justet els van tancar. I diu: "Oh, si a casa tenim la mare vella i la xiqueta menuda... Quins plans fèiem de marxar?". "Pos ja t'ho trobaràs!". Els dos a la presó. Això, se'n van anar i portaven quatre o cinc civils. Els civils ja van marxar davant, i aquell home encara estava viu. Estava dins la cisterna, i es va dir que els havien denunciat. No era civil pelat el que li va tirar el tir. Li van tirar un tir i es veu que el van rebentar, i després li van tirar una corda i encara va tindre traça a lligar-se. El van pujar de baix la cisterna i quan va arribar a dalt ja es va morir. Este ja devia tindre ben prop de seixanta anys. Llavors van carregar-lo al matxo d'ells i el van portar a la nostra

caseta. El van portar a la nostra caseta i ja en teníem dos allí. Teníem Manolete i un que es va tirar un tir. Manolete i el que es va matar, eixos ja els teníem allí al corral, perquè quan tots els civils que venien els donaven la notícia que hi havia un guàrdia mort, tots el volien veure, i era Manolete, que anava vestit de guàrdia civil. I li van fumar un tir. Ja el van encertar bé: tot lo monyo el tenia encastat de cervell. Manolete, jo no el vaig veure més que mort. Era un xic així primet. Era jove, molt jove. Si és que tingués vint anys, molts més de vint, no. Mira... Allò..., ara s'explica, però la temor que vam passar no s'ho pensa un mai de la vida. I aquell que es va tirar el tir es veu que se'l va tirar aquí baix, a la barba. No heu vist mai aquí dalt al paladar quines costures tenim? Unes costures! I portava tota la

boca d'or, aquell home. Este no devia tenir ni cinquanta anys. Era un home gros. I bé, ja està. Llavors baixen al de la cisterna i el fumen allí. Després van pujar uns de la Pobla en un bolquet, i els van agarrar els tres i els van portar allà al cap de l'era. Un bolquet, o un trabuc, és allò que es frena amb una galga, que era per a treballar, per a tirar pedra, per a escampar fem. Anava aparellat igual que el carro. Els trauen allà i els van retratar. Nosaltres el retrat no el vam veure. I després ens van demanar un sarríó i van traure un sarríó de palla i el fiquen al bolquet, en terra, al pis de taules. Agarren i els van ficar els tres allí, i després, amb dos sarrions més de palla els van tapar. Hi van posar una barra que hi havia, una davant i una darrere, i se'n van anar. I nosaltres vam sentir quan van dir això que... (No me'n recordo quin nom tenia aquell civil. Mangas no era. No sé si era tinent o

què). I este va dir que a Manolete li farien un enterrament decent, però que els altres els tiraren a la terra. Això vam sentir-ho. En definitiva, va haver-hi al mas del Cabanil aquells dos dies tres morts: els dos maquis (el que es va matar i el que es va tirar a la cisterna) i després Manolete, que anava ara amb els civils. Lo tio Pito és el que van detenir.

Un dia, altra vegada, uns quants mesos més tard de tot això del Mas del Cabanil, sentim "pom, pom" a la porta. Teníem la mitja porta tancada i només estàvem jo i ma sogra i els xiquets, que eren menuts. Ens toquen a la porta i va eixir la tia i li van dir: "¿Cuánta gente hay aquí?". "Pos no estem més que jo, la nora i els xiquets." "Pues salga usted." Van fer eixir la tia i li preguntem: "¿Usted conoce a este señor?". Era la Guàrdia Civil, que havien portat el tio Pito i Quantos, que era l'amo del Cabanil, els dos

Detall d'impactes de bala a la paret interior de la cisterna del mas del Cabanil. Els trets van ser disparats des de l'exterior per la Guàrdia Civil contra un guerriller que allí s'havia amagat. S'aprecia perfectament com segueixen la trajectòria d'entrada de la boca de la cisterna.(març de 2003)

El Guerrillero

editado en las montañas levantinas

Núm. 1. ORGANISMO DE LA AGRUPACION GUERRILLERA DE LEVANTINO Nov. 1. 1946.

MI VIDA EN NUESTRA ORGANIZACION

Al aparecer por primera vez en nuestro periódico, discutíamos una cuestión primordial dirigida al sentido de combate a todos los anti-franquistas, obreros, campesinos, intelectuales, artistas y patriotas en general de nuestra región, agradeciendo la ayuda que nos fue hecha prestada hasta la fecha, esperando que en lo sucesivo vaya en aumento de día en día, hasta que llegue aquel día que José en solo bloque dando al trazo con Franco y toda la gerencia de ladrones franquistas.

En lo que considero y asustamos desde nuestro punto de vista, en los picos de la guerra de nuestra región, cuyos nombres ya son conocidos por todos los franquistas, como el goso, de quedar en nuestra tierra que se va con los torcedores de los pueblitos y sacaron de palacios, ayuntamientos, y plazas y ciudades en España los libertos y simpatizantes que disfrutaban con las pasiones democráticas.

La Agrupación Guerrillera de Levante todo pretende con esta su objetivo de liberación al Gobierno del Dr. Giral, que a nivel están representados todos los organismos republicanos y obreros de la Nación, así como a Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas, organismo que en el interior del país, y a las órdenes del Gobierno legítimo de España, debe movilizar con el luchó intersección contra el franco-filicidio a todo el pueblo, hasta y reinstauración de la República, un régimen de libertad y democracia, no admitiendo ninguna solución de "pactos" a unidades del pueblo.

Nos prometimos a través todo deponer a Franco y condenando de las actividades que siguen.

LA AGRUPACION GUERRILLERA DE LEVANTINO CORRESPONDIENTE AL SAHARO DIRIGIDO POR EL DR. GIRAL, CON MOTIVO DE SU MARIPIEZO DEL 30 DE JUNIO, CON OTRO DE COMBATE, HACIENDO EXTENSIVO A LOS RESPALDO NUESTRO DE SU GOBIERNO, FORTALECIMIENTO EN COMEN EN LA UCHA ARMADA HASTA INSTAURAR NUESTRO GOBIERNO EN EL GOBIERNO DE ESPAÑA. MADRID.

PARTE IV OPERACIONES DE LA AGRUPACION GUERRILLERA DE LEVANTINO.

SECTOR 17-30 Brigada. El 25 de Agosto a las 30 horas fueron voladas las ciudades electrificadas de Santa Cruz y Alarcón. En Alarcón mataron a un guardia de la guardia de la zona que se encontraba en el momento de la explosión.

SECTOR 11-30 Brigada. El día 27 de Septiembre a las 20 horas la 2ª unidad de dicha brigada tomó el pueblo de San Martín de Boniches (Cuenca) liberando las calles y plazas de banderas republicanas y letreros con vivos al Gobierno del Dr. Giral, a la República y a los aliados. Bajas por fuerzas se retiraron sin novedad.

El día 27 a las 7 horas, entró una unidad anti-franquista con fuerzas de la G. C. muy superiores en número, dando muerte a un brigada e hiriendo un sargento y tres guardias. Por nuestra parte tuvimos un muerto y un herido.

El día 28 a las 22 horas, fuerzas (pág. 13 pag. 2)

LOS GUERRILLEROS SON LOS UNICOS QUE OZCAN EN ESPAÑA DE VERDADERA LIBERTAD

El Guerrillero, núm. 1. Editado en las montañas levantinas.

llogats. I teníem un cabiró allí a la porta del carrer, allí al pany, i aquells homes s'hi van assureu. Anaven els dos lligats. Ja ens va fer molta llàstima. Quantos! I li va preguntar al tio Pito: ¿Usted la conoce, a esta señora?". I aquell home va ser honrat, perquè va dir la veritat. Diu: "Yo a esta señora no la he visto nunca." I li diuen: "¿Usted por dónde estaba cuando iba por el monte?". "Yo he estado siempre por los pinares de Mosqueruela", va dir. Quan després vaig eixir jo, el guardia va fer les mateixes preguntes. Jo també vaig dir que no l'havia vist mai. Si aquell home haguera sigut roïn a nosaltres ens enreda. En lloc que va dir la veritat, haguera dit: "Pos sí, aquí baixàvem i aquí dinàvem o sopàvem". Ens haguera posat en un bon compromís. De fet va dir la veritat, perquè nosaltres no l'havíem vist mai. Per cert, que Quantos, el nostre veí i amo del Cabaniil, aquell dia ja el van matar. Van matar-lo prop dels plans de vinya,

prop de la Pobra. Ens va fer una llàstima! Home! El coneixíem molt. Érem veïns!

Un diumenge, potser feia un any i mig de tot això, pos un dia, estava així com a emboirat i el pastor se'n va anar a Herbeset per a fer festa. De matí van traure una mica de fema, i encara va ajudar, i en acabat jo vaig emblanquinar i ma sogra va anar a parar compte de les mules (teníem una rabera de mules). I arriba i diu: "Allí baix a la bassa, que hi ha aquells boixos, el matxo pega molts de bufits, el gos s'aventa... Jo no sé què passa". Ma tia va contar això. Pos bé, mira, no ho sé! Jo havia emblanquinat i se m'havia acabat la calç. Me'n vaig anar a buscar un cartó de calç. Vaig anar cap allí, però jo no vaig veure ningú. I quan arribo a casa —allí a l'entrada, a la vora la porta del carrer, hi ha una pica—, fico el cartó de calç allí i quan em rentava les mans, a ella li deia: "El gos allí baix es torna boig de tant que

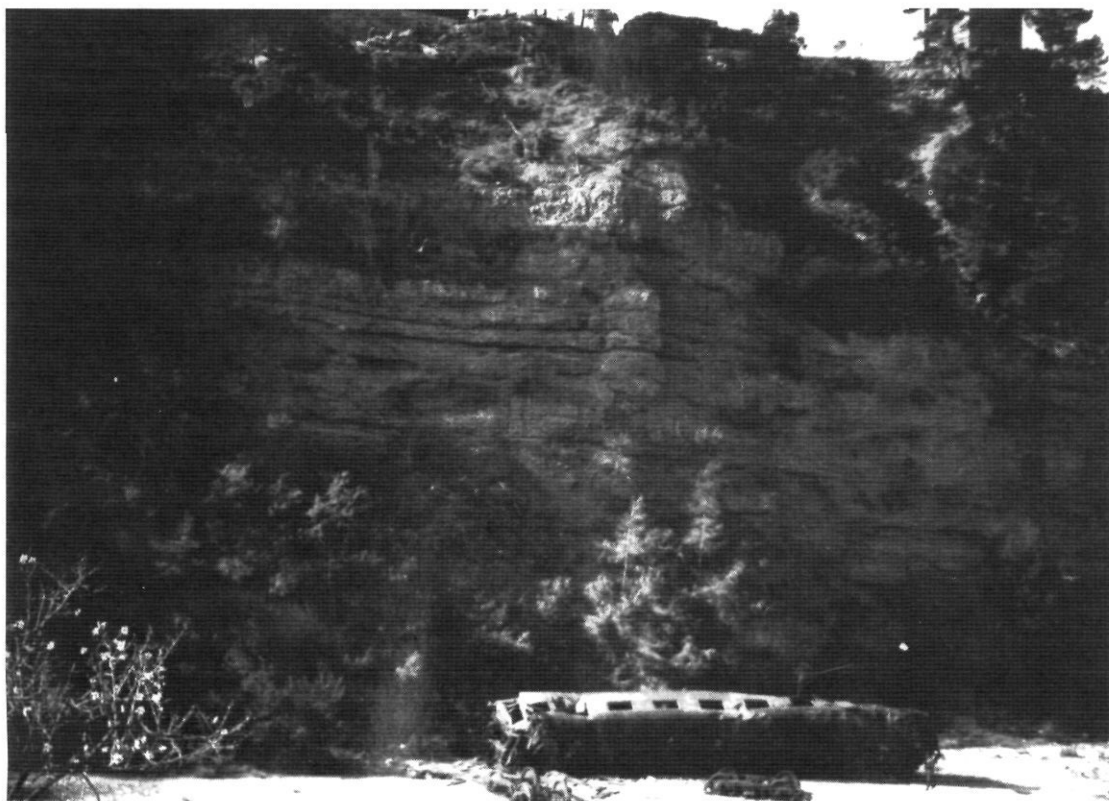

Lliurament de distincions a membres de la Guàrdia Civil distingits en la lluita contra el maquis.

Els maquis no havien vingut mai al nostre mas més que eixa vegada. Ens van dir —no sé si me'n recordaré bé per tornar-ho a repetir—: “Venimos mandados por el jefe de Levante, que usted es un fascista” —li van dir al tio—, “y ayuda mucho a la Guardia Civil”. I el tio encara va dir: “Pos ajudo el que em manen al poble. Cada tres setmanes o un mes ens fan portar una càrrega de llenya i una borrega. Però no només nosaltres. Obliguen tots els masos”. Quan ens tocava, si hi havia deu masos, cada temps, quan et tocava, ens feien donar això a la Guàrdia Civil.

Uns dies després d'aquesta única vegada que els maquis ens van vindre a buscar menjar al mas, ens vam trobar des d'allí, del sol del collet, fins al nostre mas,

tota una escampadissa de papers. Estava tot ple de papers. Papers del maquis que deien coses sobre mon sogre: que si el tio era açò, que el tio era allò, que si feixista, que ajuda la Guàrdia Civil, i vinga! Per això després ell va marxar del mas, perquè, diu, ací passarà un desastre o altre. Ells, els meus sogres, se'n van anar, però nosaltres ens vam quedar. Que isca el que vulga! El meu home diu: “Tota la vida no he sabut fer altra cosa que això. Ara me n'he d'anar? Que ens facen el que vulguen!”. Quan venien els civils, *pos* molt castigats. En van vindre cinc que els vam tindre del primer de maig fins al dia disset. *Apania cuchillo* cinc homes. Compte, eh? Em volien ajudar a pastar, em volien ajudar a tot. I després vam veure que eren espies.

Una de les darreres actuacions del maquis, i potser la més espectacular a les nostres comarques, tot i que el maquis mai en va acceptar l'autoria, va ser el descarrilament del tren exprés Barcelona-Madrid, el dia 12 de febrer de 1949, al seu pas per un barranc d'uns 60 metres de profunditat situat entre les estacions de Móra la Nova i els Guiamets, que va provocar 40 morts i més de 100 ferits.

Restes de la llar de foc del mas del Cabanil en l'actualitat (març de 2003). La darrera vegada que va tenir-hi el foc encès, el 4 de febrer de 1949, el fum va delatar la presència de guerrillers a l'interior del mas.

Cartilla de racionament.

Maldecaps, i no menuts, perquè no sabies què et farien. I uns per un costat i els altres per l'altre! I es presentaven els civils, a vegades, també vestits de paisà. Nosaltres els dèiem *la contrapartida*! Els guàrdies eren molt pocavergonyes, perquè et regiraven la casa, que no hi tenien cap faena. I despenjaven les cistelles de la coberta, que no tenien vergonya. Perquè estàvem acovardits i no podíem dir res, però... Dins d'una cistella hi havia d'haver un maqui? Però com solíem ficar-hi formatges, trobaven un formatge... i eixe ja ha volat!

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- AGUADO SÁNCHEZ, F., *El maquis en España. Su historia*. Ed. San Martín. Madrid, 1975.
- AGUADO SÁNCHEZ, F., *El maquis en sus documentos*. Ed. San Martín. Madrid, 1976.

ARASA FAVÀ, D., *Años 40: Los maquis y el PCE*. Editorial Argos Vergara. Barcelona, 1984.

ARASA FAVÀ, D., *La guerra Secreta del Pirineu (1939-1944)*. Llibres de l'Índex. Barcelona, 1994.

DÍAZ ESCULIES, D., *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*. Edicions de la Magrana. Barcelona, 1993.

DUCH PLANA, M., *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*. Associació d'Estudis Reusencs. Reus, 1996.

FERRÉ FERRÉ, A., *Historia de Ulldecona y su entorno geogáfico*. Ajuntament d'Ulldecona, 1983.

FERRÉ FERRÉ, A., *Ulldecona a la luz y bajo la sombra de 132 alcaldes (1734-2002)*. Ajuntament d'Ulldecona, 2002.

FERRERÓ, J.R., BAYLACH, M., *La Galera. Fets i Gent. Recull de notícies de la història de la Galera*. Col·lecció Galerenca, núm 1. La Galera, 1998.

GABARDA, V., *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. Edicions Alfons del Magnànim, 1993.

GROS, J., *Abriendo Camino. Relatos de un guerrillero comunista español*. Editorial Colección Ebro. París, 1971.

LLAURADÓ I BROS, C., *El maquis a la demarcació (1939-1952). La província de Tarragona durant el franquisme (1939-1976)*. Josep Sánchez Cervelló, coordinador. Tarragona, 1997.

MARCH MAYO, M., "Els maquis, els grans desconeguts de la nostra història". Revista CEP, núm. 2. Santa Bàrbara, 1999.

MOLINERO, C., YSÀS, P., *El Règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Eumo Editorial, Universitat de Girona, 1994.

PONS PRADES, E., *Guerrillas españolas 1936-1960*. Editorial Planeta, 1977.

RIQUER, B. DE, CULLA J.B., "El franquisme i la transició democràtica, 1939-1988". *Història de Catalunya*, Pierre Vilar, director. Vol. VII, Edicions 62, Barcelona, 3a edició, 1992.

SALAS LARRAZÁBAL, R., "El mito del millón de muertos. Demografía contra leyenda". Dins *La Guerra Civil Española*. Edic. Urbión. Tom XII, Madrid, 1983.

SÁNCHEZ AGUSTÍ, F., *Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort de Caracremada*. Pagès Editors, 1999.

SERRANO FERNÁNDEZ, S., *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista*. Ediciones Temas de Hoy SA, Madrid, 2001.

VILLAR RASO, M., *La Pastora: el maqui hermafrodita*. Edicions Albia. Bilbao, 1978.

YUSTA RODRIGO, M., *La guerra de los vencidos. El maquis en el Maestrazgo turolense, 1940-1950*. Institución Fernando el Católico. Diputació de Saragossa, 2001.

WEBS CONSULTATS

<http://www.pce.es/GUERRILLEROS/Guerriantifascistas.htm>

<http://www.vallibona.net/maquis.htm>

http://es.geocities.com/los_del_monte/

<http://www.vallibona.net/AU.htm>

<http://www.guerracivil.org/Diaris/990130vang.htm>

http://es.geocities.com/paisajes_guerrilla/levante.html

http://es.geocities.com/paisajes_guerrilla/cerro_moreno.html

FONTS ORALS

Agraïment especial per la informació facilitada a:

Cinta Solà Albert, filla de la Sènia, resident actualment a Chaufailles (Saône-et-Loire, capital Mâcon). Punt de suport del maquis a la Sènia i viuda del guerriller Jesús Caellas Aymerich, *Carlos o Catalán*, cap del 23è Sector de l'Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó. Entrevista feta el 22 d'agost de 2002.

I. XX, fill i veí de la Sènia que vol conservar l'anonimat. Entrevista feta el 13 de setembre de 2002.

Manuel Pla Mesegué (Vallibona, 1925), masover, fill del mas de Miquel, terme de

Vallibona, i amic i conegut del maqui la Pastora, que era filla del mas de la Pallissa del mateix poble. Actualment resideix a la Sénia. Entrevista feta el 7 d'octubre de 2002.

R. XX, que vol conservar l'anonimat, masovera d'un mas veí al mas del Cabanil, de Castell de Cabres, durant el fort enfrontament del dia 4 de febrer de 1949 entre maquis de la partida de la Pastora i la Guàrdia Civil i actualment veïna de la Sénia. Entrevista feta el 8 d'octubre de 2002.

ANNEX NUM. 1

ESTATUTS DE L'AGRUPACIÓ GUERRILLERA DE LEVANTE

Extractat per Alberto Blanes

Presentació a cura d'Alberto Bru (Barcelona) Lista GCE

He aquí un interesante documento, mecanografiado, encontrado por la Guardia Civil en el asalto al Campamento de La Sénia (el Montsià), el 24 de mayo de 1948, en el que se detallan los Estatutos aprobados de la Agrupación Guerrillera de Levante.

Son documentos que nos aclaran su distancia en todos los sentidos de los conceptos de bandolerismo y bandidaje que el régimen franquista se empeñaba en denominar al movimiento de resistencia guerrillera español.

Este documento demuestra que la AGL, a pesar de los avatares de la guerra irregular de las guerrillas, donde la retaguardia y el frente de batalla se confunden en un mismo lugar, intenta reglamentar la vida azarosa del combatiente con indicaciones precisas de organización básica. Atiende, aunque someramente al servicio de información. Designa con precisión minuciosa los objetivos a batir (suponemos que cual-

quier otro no será despreciado por no ser consignado). Llama la atención por el interés de llevar una minuciosa contabilidad, básica para el buen gobierno de cualquier comunidad. Creemos que regular la camaradería resulta superfluo pues si no aparece en el codo con codo de la vida cotidiana poco servirán reglamentos. De todas formas no sobra que se regulen por normas mínimas.

Si en el ejército regular, sobre todo en campaña, la justicia se imparte de forma rápida en juicios sumarísimos, es de destacar el interés por evitar que la venganza se imponga a la justicia, aunque sea de guerra, con un preciso articulado para regularla.

En resumen, es un compendio de buenas intenciones para encauzar la lucha de forma regulada. Es un loable intento por demostrar que los guerrilleros quieren ser una organización paramilitar y no unos bandoleros tal como eran combatidos por las fuerzas franquistas.

Estatutos de la Agrupación Guerrillera de Levante (AGL)

15 de Septiembre de 1947

Artículo preliminar. Basándose en lo dictado en el artículo 48 de los estatutos anteriores que literalmente dice así:

«**Artículo 48.** Los presentes estatutos están redactados de acuerdo con las experiencias y necesidades de la vida guerrillera, a través de ellos regirá la Agrupación Guerrillera de Levante, pudiendo, si las futuras experiencias así lo exigen, rectificar o ampliar su contenido. Los patriotas que deseen su incorporación a la Agrupación, se les leerá y explicará previamente los presentes estatutos.»

Dada la mayor amplitud que de día en día va tomando el movimiento guerrillero-ensanche de la zona de actuación, incorporaciones en masa. nuevas experiencias sacadas de la lucha activa- este Estado Mayor reunido, ha acordado la supresión, adición o reforma de algunos artículos, siendo los presentes Estatutos los que regirán a partir de la fecha:

Art. 1. El Ejército guerrillero forjado de las entrañas del pueblo constituye la vanguardia armada de éste en la lucha por la destrucción del régimen franquista y la reconquista de la República.

Art. 2. Las organizaciones políticas y sindicales del movimiento antifranquista, se encuentran adscritas a la ANFD La AGL apoyará y prestará su recurso al programa de lucha, orientaciones y consignas que emanen de dicha organización unitaria.

Art. 3. La AGL se esforzará en ligarse al pueblo y organizarse para luchar contra el régimen franquista. El pueblo debe ver en los guerrilleros a sus mejores amigos y defensores. Donde haya un guerrillero, habrá un defensor de la libertad y de la justicia, un propagandista del antifranquismo que se hará estimar por sus actos y un soldado de la República azote de sus enemigos.

Art. 4. Nuestra condición de guerrilleros nos impone el deber de asociarnos a cualquier manifestación y apoyar con todas nuestras fuerzas todo movimiento que sea dirigido a debilitar o derrocar el actual sistema de Gobierno. Los componentes de

esta Agrupación que hagan labor en contra de estos postulados, serán pasados por las armas.

Art. 5. En colaboración con el pueblo, de acuerdo con las organizaciones antifranquistas cortaremos sin contemplaciones todo brote de bandolerismo o piratería que vaya en perjuicio del pueblo o merme el prestigio o popularidad de la Agrupación.

Art. 6. El precedente artículo se aplicará no solamente a los componentes, individuos o grupos que al margen de ella, que bajo la careta de guerrillero o en nombre de esta Agrupación, se conviertan en vulgares delincuentes o salteadores.

ORGANIZACIÓN

Art. 7. En el esfuerzo de los patriotas que luchan en el monte sería poco menos que estéril si éste no tomase una forma organizada y disciplinada, que responda a un mando único, con su estado mayor correspondiente.

Art. 8. La unidad básica operativa, será la sección compuesta por cuatro guerrilleros y un jefe de Sección. Dos Secciones formarán una compañía al mando de un jefe de Compañía, el cual dispondrá de un guerrillero en concepto de ayudante. El Batallón lo compondrán dos compañías al mando del jefe correspondiente y una plana mayor. La Brigada constará de cuatro batallones al mando del jefe de la Brigada, el Estado Mayor correspondiente y enlaces de E. M. El servicio sanitario se organizará según posibilidades.

Art. 9. No se usarán divisas de mando, ni la jefatura de cualquier unidad equivaldrá a cargo militar alguno.

Art. 10. El Batallón será considerado como unidad administrativa, debiendo el jefe dar mensualmente al E. M. relación de gastos e ingresos así como de necesidades.

Art. 11. El armamento, material, propaganda, prendas y otros efectos serán distribuidos equitativamente entre todas las unidades del Sector y teniendo en cuenta sus necesidades.

Art. 12. La sucesión de mando se hará por el jefe más antiguo o en su ausencia por el más cercano, si bien este mandato será provisional hasta que el jefe superior o el E. M. lo hiciese efectivo o reemplazara por otro.

Art. 13. El nombramiento del mando de Sección, a cuyo efecto se tendrán en cuenta como factores decisivos, el comportamiento, capacidad, voluntad, conducta y dotes de mando, sacados de la hoja de servicios.

Art. 14. La autoridad del mando será indiscutible en todo momento y en especial en acciones de armas o graves situaciones. El trato entre mandos, dado el carácter de nuestra lucha y subordinado, será cordial y fraternal dentro del respeto mutuo, no cambiando el trato despótico y vengativo.

Art. 15. Los subordinados deberán facilitar su labor al mando, sugiriéndole planes y métodos. La disciplina consciente es la

base de nuestra perfecta organización.

Art. 16. Podrán ser admitidos en nuestra organización:

a) Los patriotas avalados por una organización antifranquista o que demuestren claramente su trayectoria antifranquista.

b) Los pertenecientes al SIR y a servicios auxiliares de la Agrupación que hayan demostrado prácticamente sus sentimientos antifranquistas.

c) Los prófugos del Ejército de Franco que se nieguen a ingresar en él y que prefieren engrosar nuestras filas.

d) Los soldados en activo avalados por una organización antifranquista.

e) En general, todos sin distinción de ideas políticas o credo religioso que por sus antecedentes y buena conducta sean acreedores a ello.

Art. 17. Todo patriota al ingresar en la Agrupación declarará particularmente su media filiación, la cual firmará juntamente con el afecto de los estatutos y juramento de fidelidad a la Causa de la República y de la Agrupación.

Art. 18. La Agrupación en el monte será el refugio de patriotas que a consecuencia de la lucha se vean obligados a pasar a la ilegalidad, impidiendo así su caída en las manos del enemigo.

Art. 19. Por todos los procedimientos a nuestro alcance debemos llevar a conocimiento de los guerrilleros desorganizados,

la existencia de la AGL, dándoles a conocer nuestros estatutos e incorporándoles a nuestras filas.

INFORMACIÓN

Art. 20. Toda unidad guerrillera establecerá un amplio servicio de información independiente del que llegue de sus escalones superiores.

Art. 21. Al objeto de evitar excesivos contactos con la población civil y los campamentos, el servicio de información se organizará de tal forma que vaya centralizándose en los patriotas más firmes que serían los que tendrán la misión de enlazar con los campamentos. Esta organización recibirá el nombre de S. I. R.

OPERACIONES

Art. 22. La AGL, renueva su decisión inquebrantable de continuar en permanente ofensiva al considerar:

1. Que la defensiva es el camino de la desaparición de la Guerrilla.
2. Que la pasividad junto con la desunión son los factores que más favorecen la permanencia del régimen de Franco.
3. La mayor y más eficaz propaganda es la acción constante contra el enemigo.

Art. 23. Las operaciones guerrilleras irán dirigidas contra:

a) Todo lo que suponga un engranaje para el desarrollo franquista.

b) Las líneas de comunicación eléctrica, fábricas, centrales, carreteras, vías de comunicación, etc., procurando no causar desgracias al pueblo.

c) Los centros del Estado, de Falange, de la CNS, Fiscalía de Tasas y depósitos de Abastos.

d) Las personalidades más destacadas en las que se apoya el régimen franquista o sea aquellos que se hayan distinguido por delación o persecución de patriotas antifranquistas.

e) Los bienes del Estado o de particulares que amparados por el régimen hayan amasado grandes fortunas a costa del pueblo.

f) Los depósitos de armamento y explosivos así como los cuarteles de las fuerzas de represión.

g) Los delatores y chivatos de los guerrilleros.

h) Emboscadas a las fuerzas de represión y ajusticiamiento de los falangistas, miembros del Somatén, del Ejército que por su comportamiento se hayan acreedores a tales medidas.

Art. 24. Los guerrilleros se considerarán en plan operativo constantemente, siendo responsable el jefe de las fuerzas, de las consecuencias que pudieran derivarse por falta de medidas de precaución o seguridad, tanto en el campamento como en operaciones.

Art. 25. Cada unidad guerrillera tendrá su zona de actuación, no pudiendo obrar en ella otra guerrilla sin previo acuerdo entre los dos jefes o por orden superior.

Art. 26. El silencio y la reserva más absoluta deben adoptarse en relación con los planes de operaciones, situación y emplazamiento de campamentos, armamento, etc., que diariamente serán sancionados enérgicamente conforme a la gravedad del hecho.

Art. 27. La recuperación de armamento, material, prendas, etc. y demás botín, pertenecen por completo a la Agrupación, siendo distribuidos equitativamente, según las necesidades entre las diferentes unidades. Todo acto de bandidaje será cortado de raíz recogándose solamente lo que sea de utilidad para nuestra lucha.

MEDIOS

Art. 28. Las unidades guerrilleras se proveerán de medios mediante los asaltos a los objetivos señalados en el artículo 23, sirviéndonos para la lucha, de los bienes que el franquismo arrebató a nuestro pueblo con ayuda de las armas extranjeras.

Art. 29. Cada unidad llevará una estricta y rigurosa contabilidad que puede demostrar en todo momento el destino dado a los medios adquiridos.

Art. 30. Las unidades guerrilleras se procurarán las armas de los depósitos clandestinos y de los asaltos a los del enemigo, haciendo fuego contra toda persona que se resista a su entrega.

SOLIDARIDAD

Art. 31. Es obligatorio entre unidades y guerrilleros de la Agrupación el ayudarse moral y materialmente.

Art. 32. La Agrupación se encargará del socorro de los guerrilleros que a resultas de la lucha queden mutilados o impedidos, asegurándoles una vida retirada y digna.

Art. 33. Las unidades en operaciones tratarán por todos los medios posibles de no abandonar ningún herido, poniéndoles por todos los medios en lugar seguro. Los casos de incumplimiento del párrafo anterior serán considerados de grave

responsabilidad.

JUSTICIA

Art. 34. Serán considerados como faltas leves aquellas que no puedan traer como consecuencia la baja de algún guerrillero o unidad. Estas faltas serán sancionadas mediante arrestos impuestos por el jefe de la Unidad. Tres faltas leves constituirán una falta grave sancionada por el E. M.

Art. 35. Los delitos de traición, rebelión, desertión, espionaje y robo de armamento serán sancionados con la pena de muerte por fusilamiento así como todos aquellos hechos en los cuales la consecuencia fuese la pérdida de un guerrillero o unidad.

Art. 36. Para la condena y ejecución de la pena señalada en el artículo anterior se formará un tribunal presidido por el jefe de la Unidad, otro de Unidad y un guerrillero. El encartado tendrá derecho jurídico para libre elección de defensor.

Art. 37. El veredicto se dictará por mayoría en la votación de los tres miembros del tribunal, en caso de no haber condena el procesado seguirá en estado de detención hasta el examen por el tribunal permanente de la Brigada.

Art. 38. El juicio se celebrará dentro de las 24 horas del hecho o de la detención del delincuente.

Art. 39. El jefe, presidente del Tribunal, dará parte al E. M. del proceso del juicio de la ejecución de la sentencia donde quiera que se encuentre el delincuente, siempre y cuando su superior, en orden escrita le hubiere hecho reo de tal delito.

Art. 40. (No consta)

VARIOS

Art. 41. Todo patriota incorporado a la Agrupación y como medida de seguridad se compromete a romper toda clase de relaciones con sus familiares y amigos durante su permanencia en la Agrupación.

Art. 42. Se vigilarán estrechamente las relaciones de los guerrilleros con la población civil, en particular con las mujeres, cortándose esta relación de una manera tajante si no es necesario para los fines de trabajo e incorporación, etc., captación o enlace.

Art. 43. Se castigará de una manera ejemplar toda clase de provocación consciente y continua que tienda a minar la disciplina y buena marcha del movimiento guerrillero. Los provocadores, las camarillas, los cobardes, y los charlatanes, no tienen cabida en la Agrupación.

Art. 44. La embriaguez está totalmente en desacuerdo con nuestra lucha. A este efecto se tomarán todas las medidas para impedirlo.

Art. 45. Todas las órdenes que emanen del mando en cuanto a traslado, peticiones, operaciones, declaraciones, cuentas, partes, informes, etc., deben ser cumplidas con rapidez y fidelidad.

Art. 46. Los presentes artículos podrán ser reformados, suprimidos, corregidos o adicionados si las nuevas experiencias o las necesidades de la lucha lo requieren.

En Campaña, a 15 de septiembre de 1947. AGL. Estado Mayor.

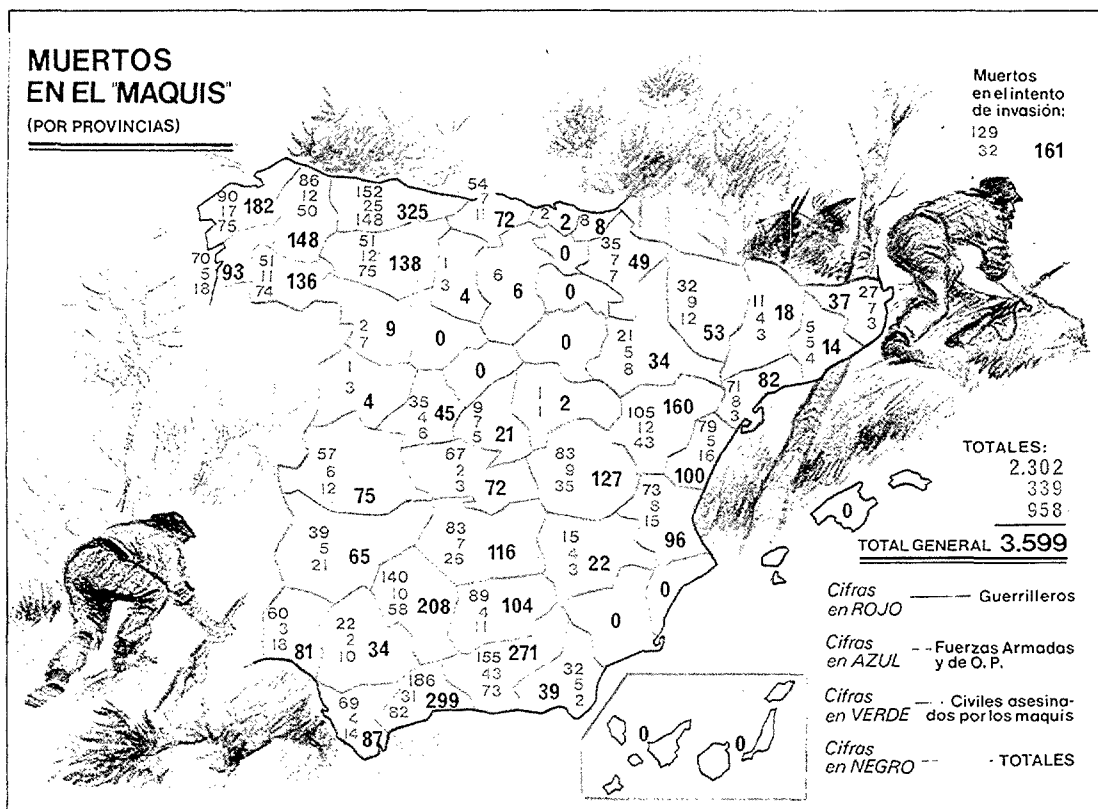
(Font: http://es.geocities.com/paisajes_guerrilla/levante.html, en data 16-09-2002)

Aquests estatuts també apareixen al llibre *El Maquis en sus documentos*, de F. Aguado Sánchez , pàg. 164 a 170, en què es presenten com a exemplar mecanografiat trobat a l'assalt al campament de la Sénia el 24 d'abril de 1948.

ANNEX núm. 2

SALAS LARRAZÁBAL, R., *El mito del millón de muertos – Demografía contra leyenda*. Dins de *La Guerra Civil Española*. Edic. Urbión. Tom XII, Madrid, 1983. Pàg. 289.

(NOTA DEL AUTOR: aquestes xifres del cost humà del maquis aportades per Salas Larrazábal (militar i historiador franquista) i repetides per Pons Prades (historiador llibertari i antic maqui) són, podríem dir-ne, les *oficials* del Règim. Mentre Salas els dóna el valor de "xifra exacta", Pons a les mateixes xifres, en canvi, els dóna el tractament de "balanç provisional". Malgrat els estudis realitzats, alguns dels quals han aportat una valuosa informació, el càlcul precís del cost humà del maquis, encara avui, és impossible d'establir. Dos són els obstacles més importants que els investigadors han de superar: les deficiències en les inscripcions del Registre Civil i l'escassa fiabilitat del cens de l'any 1940. Les xifres més polèmiques, òbviament, són les de les repressions. Alberto Reig ha criticat la metodologia de Salas Larrazábal, ha fet notar que les víctimes de la violència política a la zona republicana van ser totes inscrites, com a molt tard a la fi de la guerra, ja que els familiars podien obtenir distincions i

compensacions. Per contra, les víctimes de la repressió franquista podien comprometre les famílies i per això no es van registrar o bé es van registrar molt més tard (MOLINERO, pàg.115). Per una altra banda, és ben sabut que moltes de les víctimes mortals de la repressió a mans de la Guàrdia Civil —interrogatoris, contraguerrilles, lleis de fugues, etc.—, si es van arribar a inscriure, es feren disfressades de suïcidis, hemorràgies internes i altres motius. Per tant, serà molt difícil quantificar-les i destriar-les. En canvi, les xifres de les víctimes de les forces armades, pel que hem dit de la possibilitat dels familiars d'obtenir distincions i compensacions, podrien ser bastant més fiables. Estem convençuts que estudis

regionals i locals sobre el maquis que s'estan duent a terme —un d'aquests estudis encara inèdit avui (gener de 2003) sobre el fenomen guerriller dins la diòcesi de Tortosa és el que està elaborant un equip d'investigació de la Universitat Rovira i Virgili que dirigeix Josep Sánchez Cervelló, en el qual col·laboren estudiosos del Centre d'Estudis Planers de Santa Bàrbara, com ara Joan Carles Lleixà i Marc March, i amics d'Alcanar, com ara Joan Baptista Beltran Reverter— de ben segur que han d'aportar noves dades sobre el tema, que vindran a confirmar, sens dubte, la inexactitud de les polèmiques i dubtoses xifres "oficials" de Salas Larrazábal.